T.C
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANA BİLİM DALI
MUHASEBE VE DENETİM BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DENETİM ÜCRETİNİN BELİRLEYİCİLERİ: BORSA İSTANBUL'DA BİR ARAŞTIRMA

BÜŞRA SÜZAN
1208232152

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. MURAT OCAK

İSTANBUL 2023

T.C
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANA BİLİM DALI
MUHASEBE VE DENETİM BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DENETİM ÜCRETİNİN BELİRLEYİCİLERİ: BORSA İSTANBUL'DA BİR ARAŞTIRMA

BÜŞRA SÜZAN
1208232152

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. MURAT OCAK

İSTANBUL 2023

Tezin Adı: Denetim Ücretinin Belirleyicileri: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma

Hazırlayan: Büşra SÜZAN

ÖZET

Bu çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören işletmelerin bağımsız denetim kuruluşlarından aldıkları hizmete ilişki ödedikleri denetim ücretlerinin belirleyicilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada, denetim ücretlerine ilişkin veriler Borsa İstanbul'da işlem gören işletmelerin 2020 ve 2021 yıllarına ilişkin dönem sonunda Kamu Gözetim Platformu'nda yayımladıkları finansal tabloların dipnotlarında açıklanan bilgilerden elde edilmiştir ve bu veriler OLS- En Küçük Kareler yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Ayrıca çalışmamızda kullanılan veriler yıllara göre de analiz edilmiştir.

Çalışmamızın sonuçlarına göre, denetlenen firmanın aktif büyüklüğü, denetim firmasının Big4 denetim firmalarından biri olması, denetimi gerçekleştiren denetçinin kadın olması ve denetim firmasının yaşı ile denetim ücretleri arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Denetlenen firmanın kaldıraç oranı, denetlenen firmanın yaşı, denetim firması ile denetlenen firma ilişki süresi ve denetçinin aynı yılda denetlediği firma sayısı ile denetim ücretleri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Denetlenen firmanın aktif karlılığı, aktif büyümesi, denetçinin eğitimi ve denetçinin deneyimi ile denetim ücretleri arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Yıllara göre yapılan analizin sonuçlarına göre ise 2020 yılında ve 2021 yıllında, denetlenen firmanın aktif büyüklüğü ve denetim firmasının Big4 denetim firmalarından biri olması ile denetim ücretleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunurken, denetçinin aynı yılda denetlediği firma sayısı ile denetim ücreti arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Her iki yılda da denetlenen firmanın

aktif karlılığı, aktif büyümesi ve denetçinin eğitimi ile denetim ücretleri arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Çalışmamıza göre pozitif anlamlı çıkan verilerin denetim ücretlerini arttırdığı görülürken, negatif yönlü ve anlamlı çıkan verilerin ise denetim ücretlerini azaltıcı etkilere sahip olduğu görülmektedir. Anlamlı ilişki tespit edilemeyen verilerin ise denetim ücretleri üzerinde bir belirleyiciliği olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Denetim Ücreti, Aktif Büyüklük, Big 4, Denetçi Meşguliyeti, Firma Yaşı, Denetçi Cinsiyeti, OLS (En Küçük Kareler) Model

Name of Thesis: The Determinants Of Audit Fee: A Research At Borsa Istanbul

Prepared: Büşra SÜZAN

ABSTARCT

In this study, it aimed to determine the determinants of the audit fees paid by the enterprises traded in Borsa Istanbul in relation to the service they receive from independent audit firms. In this context, the data on audit fees were obtained from the information disclosed in the footnotes of the financial statements of the enterprises traded in Borsa Istanbul published on the Public Oversight Platform at the end of the period for the years 2020 and 2021, and these data were analysed using the OLS-Least Squares method. In addition, the data used in our study were also analysed by years.

According to the results of our study, a positive and significant relationship was found between the asset size of the audited firm, the audit firm being one of the Big4 audit firms, the auditor performing the audit being a woman and the age of the audit firm and audit fees. A negative and significant relationship was found between the leverage ratio of the audited firm, the age of the audited firm, the duration of the relationship between the audit firm and the audited firm, and the number of firms audited by the auditor in the same year and audit fees. There is no significant relationship between the return on assets, asset growth, auditor's education and auditor's experience and audit fees.

According to the results of the year-by-year analysis, in 2020 and 2021, a positive and significant relationship was found between the size of the assets of the audited company and the fact that the audit firm was one of the Big4 and the audit fee, while a negative and significant relationship was found between the number of companies audited by the auditor in the same year and the audit fee. In both years, no significant relationship was found between the return on assets, asset growth and the education of the auditor of the audited company and the audit fee. According to our

study, it was observed that positively significant data increase audit fees, while negative and significant data have a decreasing effect on audit fees. Data for which no significant relationship was found do not have a significant effect on audit fees.

Keywords: Audit Fee, Asset Size, Big 4, Auditor Occupation, Company Age, Auditor Gender, OLS (Least Squares) Method

ÖNSÖZ

Bu çalışmada denetim ücretlerinin belirleyicileri üzerine yapmış olduğum araştırma aktarılmaya çalışmıştır. Çalışmamız için konu kapsamında yapılan araştırma yapılmış ve araştırma sorusu ile model oluşturulmuştur. Kullanılacak veriler yayımlanan finansal tablolar vb. bilgi kaynaklarından elde edilmiş ve analizler yapılmıştır. Bu çalışma, elde edilen analiz sonuçları ve literatürde yer alan diğer araştırma sonuçları da göz önünde bulundurularak denetim ücretlerinin Türkiye'deki belirleyicilerini açıklanmak amacıyla hazırlanmıştır.

Yüksek Lisans Tez dönemi sürecinin başlangıcından, bu çalışma sonlanana kadar vermiş olduğu değerli bilgiler ve tezime yapmış olduğu katkılardan dolayı danışmanım Doç. Dr. Murat OCAK'a teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Büşra SÜZAN

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET ……...i
ABSTARCT iii
ÖNSÖZ v
İÇİNDEKİLER vi
TABLOLAR LİSTESİ viii
KISALTMALAR LİSTESİ ix
GİRİŞ……..... 1
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE 5
2. KURUMSAL ALTYAPI 8
3. LİTERATÜR TARAMASI 14
3.1. Denetim Ücretinin Belirleyicileri 14
3.1.1. İç Denetimin/ İç Kontrol Sisteminin Varlığının Denetim Ücretleri Üzerindeki Etkisi……...23
3.1.2. Büyük Denetim Firmalarının Denetim Ücreti Üzerindeki Etkisi 26
3.1.3. Denetim Şirketlerinin İlk Denetimlerinin Denetim Ücreti Üzerindeki Etkisi……27
3.1.4. Mevzuat Değişiklikleri ve Değişen Muhasebe İlkelerinin Denetim Ücretleri Üzerindeki Etkisi..... 27
3.1.5. Denetlenen Firma Karakteristiklerinin Denetim Ücretleri Üzerindeki Etkisi ……28
3.1.6. UFRS'in Benimsenmesinin Denetim Ücretleri Üzerindeki Etkisi 35
3.1.7. Farklı Piyasa ve Rekabet Yapılarının Denetim Ücretleri Üzerindeki Etkisi .38
3.1.8. Denetçi Karakteristik Yapılarının Denetim Ücretleri Üzerine Etkisi 41
3.1.9. Denetim Kalitesi Kavramının Denetim Ücreti Üzerine Etkisi 43
3.1.10. Mali Kriz Zamanlarının Denetim Ücreti Üzerine Etkisi 44
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 46
4.1. Veri Toplama Süreci 46
4.2. Model 47
4.3. Araştırma Sorusu 48
4.4. Araştırmanın Analizi 49
4.4.1.Tanımlayıcı İstatistik 49
4.4.2.Korelasyon Matrisi 52

4.5. Modelin Analizi (OLS- En küçük Kareler Yöntemi) 53
5. SONUÇLAR 54
5.1. Ana Sonuçlar 54
5.2. Yıllara Göre Sonuçlar 59
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME 62
KAYNAKÇA 65

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Denetim Standartları, Denetim Aşamaları ve Bağımsız Denetim Süreci

Tablo 2. Meslek Yasasında Unvanlar ve Görevleri

Tablo 3. Yetkilendirilen ve Tescil Edilen Denetçi Sayısı (15.10.2021 tarihi itibarıyla)

Tablo 4. Sicile Kaydedilen Bağımsız Denetim Kuruluşları (15.10.2021 tarihi itibarıyla)

Tablo 5. Tanımlayıcı İstatistik Tablosu

Tablo 6. Pearson Korelasyon Matrisi Tablosu

Tablo 7. Ana Sonuçlar

Tablo 8. Yıllara Göre Sonuçlar

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ASE: Amman Menkul Kıymetler Borsası

BDDK: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

BSE: Bahreyn Menkul Kıymetler Borsası

CEO: Chief Executive Officer

FCF: Free Cash Flow

FINNET: Financial Information News Network

GCC: The Gulf Cooperatıon Council

GFC: Global Financial Crisis

KAP: Kamuyu Aydınlatma Platformu

KAYİK: Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar

KGK: Kamu Gözetim Kurumu

OLS: En Küçük Kareler Yöntemi

SEC: Securities and Exchange Commission

SM: Serbest Muhasebeci

SMMM: Serbest Muhasebeci Mali Müşavir

SOX: Sarbanes-Oxley Yasası

SPK: Sermaye Piyasası Kurulu

TDS: Türkiye Denetim Standartları

TFRS: Türkiye Finansal Raporlama Standartları

TMS: Türkiye Muhasebe Standartları

UFRS: Uluslararası Finansal Raporlama Standartları

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

YMM: Yeminli Mali Müşavir

GİRİŞ

Ekonomi içinde var olan firmaların finansal tablolarına ilişkin sisteme girilen bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliğinin araştırılması ve tespiti için Türkiye'de Kamu Gözetim Kurumu tarafından yayınlanan 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu[1] kapsamında belirlenen şartlardan en az ikisini sağlayan şirketler devlet tarafından firma dışından bağımsız denetime tabi tutulmaktadır (KGK, "BDDK'nın 24.06.2022 Tarihli Kurul Kararı (Bağımsız Denetime Tabi Olma) Hakkında Duyuru", 2022).

Bağımsız denetimden geçen firmalar dış kullanıcılara -bankalar ve kredi kuruluşları, müşteriler, satıcılar, tedarik firmaları vb.- karşı denetlenen firma hakkında daha güvenilir ve şeffaf bir görünüm sağlamaktadır. Bu nedenle belirlenen işlem hacmine ulaşan ve bu işlem hacmini geçen firmaların finansal tabloları bağımsız denetim kuruluşları tarafından denetlenir. Firmalar bağımsız denetim işlemini gerçekleştirmek için bağımsız denetim firmaları ile anlaşır ve bağımsız denetim süreci için denetim firmalarına ücret öder.

Bağımsız denetim kuruluşlarının artan rekabet piyasasında belirli bir ücret politikası olmayışı uzun yıllardır gerek Türkiye'de gerek uluslararası piyasalarda tartışma konusu olduğu için Güney Kore 2021 yılı itibari ile KGK denetimde gerekli şeffaflık, güven ve kalite anlayışının sağlanabilmesi için bağımsız denetim kuruluşlarından alınan hizmetlere ilişkin ödenen ücretlerin firmaların finansal tablo dipnotlarında açıklanmasını zorunlu hale getiren bir karar almıştır. Karar gereği halka açık şirketler, bankalar, sigorta şirketleri, reasürans ve emeklilik şirketleri, faktöring

---

[1] *"6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu kapsamında halka açık sayılan şirketlerden:*
- *Aktif toplamı 15 milyon TL,*
- *Yıllık net satış hasılatı 20 milyon TL ve*
- *Çalışan sayısı 50 kişi*

Ölçütlerinden en az ikisinin eşik değerini tek başına veya bağlı ortaklık ve iştirakleriyle birlikte art arda iki hesap döneminde aşan şirketler 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile 660 sayılı Kanun Hükmünde Kararname hükümleri çerçevesinde bağımsız denetime tabidir (Karar m. 3/1-b-1)" (KGK, "BDDK'nın 24.06.2022 Tarihli Kurul Kararı (Bağımsız Denetime Tabi Olma) Hakkında Duyuru", 2022).

şirketleri, finansman şirketleri, finansal kiralama şirketleri, varlık yönetim şirketleri ve emeklilik fonları bağımsız denetim kuruluşlarına ödedikleri ücretleri finansal tablolarında göstermekle yükümlüdür (KGK, "Bağımsız Denetçi ya da Bağımsız Denetim Kuruluşundan Alınan Hizmetlere İlişkin Ücretlerin Açıklanması Hakkında Kurul Kararı", 2021)

"Bağımsız denetim süreci temel olarak, müşteri seçimi ve işin kabulü, denetimin planlanması, denetimin yürütülmesi ve denetimin tamamlanması işlemlerinden oluşur" (Selimoğlu, 2009: 2). Bu süreçler genel bazda bir baş denetçi olmak üzere oluşturulan denetim ekibi tarafından yürütülür ve her bir işlemin bağımsız denetim kuruluşu için maliyeti bulunmaktadır. Bazı firmalarda yer alan iç kontrol süreçlerinin maliyetleri azaltıcı etkisi olsa da özellikle büyük hacimli firmalar bağımsız denetim kuruluşlarına oldukça yüksek derecelerde ödeme yapmaktadır. Denetim sürecinde daha detaylı prosedürlerin izlenmesi, denetim süresi ve personel giderlerinde artış nedeniyle müşteri firmanın büyüklüğü denetim ücretlerini ve bu kapsamda denetim ücretlerini artırmaktadır (Hayes, Dassen, Schilder ve Wallage, 2005; Gonthier ve Alain, 2006).

Birçok faktör denetim ücretlerine etki edebilir. Bunlar, denetlenecek firmanın konumu, iş hacmi, aktif büyüklüğü, denetim firmasının konumu, tecrübesi şeklinde ifade edilip çoğaltılabilir. Örneğin, ülkenin ve dünyanın gittikçe küreselleşen yapısından kaynaklı olarak özellikle gelişmekte olan ülkeler yaşanan krizlerden oldukça etkilenmektedir. Teknoloji yaşanan krizlerle birçok süreci etkilediği gibi denetim sürecini de etkilemiş ve teknolojiyi bağımsız denetimin birçok sürecinde vazgeçilmez kılmıştır. Bu durum firmaların bağımsız denetim kuruluşlarına ödeyeceği ücretlere yansımalarının olacağı düşünülebilir bu nedenle yaşanan uluslararası krizler ya da denetimde teknoloji gerekliliği gibi konuların denetim ücretlerine etkileri incelenebilir.

Çalışmada bağımsız denetim kuruluşlarına ödenen ücretlerin belirleyicileri saptanmaya çalışılmış ve kullanılan veriler diğer denetim dışı hizmetler ve güvence

hizmetlerinden ayrıştırılarak elde edilmiştir. Yani çalışmada bağımsız denetim kuruluşlarına ödenen denetim ücretlerinin hangi faktörlerden etkilendiği OLS (en küçük kareler) yöntemi ile analiz edilmesi, bulguların yorumlanması ve gelecek çalışmalar için önerilerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Genel olarak çalışmada, seçilen verilerin bağımsız denetim kuruluşlarına ödenen ücretler üzerindeki belirleyicilik oranları ve nedenleri açıklanacaktır.

Çalışmamızın ilk kısmında denetim ve bağımsız denetim ücretlerinin finansal tablolarda gösterilmesi hakkında bilgi verilirken, ikinci kısımda denetim ücretlerinin belirleyicileri ve denetim ücretleri üzerinde etkisi olduğu düşünülen unsurlar hakkında yerel ve uluslararası literatürde yer alan çalışmalardan ve ilgili çalışmaların sonuçlarından bahsedilirken, üçüncü kısımda araştırma yöntemi, araştırma soruları, model ve analizler sonucunda elde edilen bulgular ve tablolara yer verilirken son kısımda sonuç, bulgular ve gelecek çalışmalar için önerilerden söz edilmiştir.

Çalışmamız, Türkiye'de konu hakkında çok kısıtlı olan literatüre katkı sağlamakla birlikte yapılan diğer araştırmalardan farklı olarak analizde kullanılan veriler denetlenen firmalar tarafından yayınlanan finansal tablolardan alınan gerçek denetim ücreti bilgileri kullanılarak yapılmıştır. Denetim ücreti verileri, denetim dışı ödenen ücretlerden de ayrı olarak verilmesi analiz sonuçlarının güvenilirliğini arttıracak bir unsurdur. Ayrıca Türkiye'ye ilişkin denetim ücreti belirleyicileri çalışmaları çok sınırlı sayıdadır. Çalışmamız, literatürde gerçek denetim ücreti verileri kullanılarak yer alan ilk çalışma olacağı için diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Çalışmamızın belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma sadece Türkiye sınırları içinde ve Borsa İstanbul 2020-2021 yılları arasında yer alan firmalar, denetim firmaları ve denetçiler kullanılarak yapılmıştır. Yıl olarak ise çalışmada sadece 2020 ve 2021 yılına ait veriler kullanılmıştır. Bunun nedeni denetlenen firmaların bağımsız denetim kuruluşlarına ödedikleri denetim ücretlerini finansal tablolarında 2020 yılı itibari ile göstermesidir. Ayrıca, çalışmada örneklemden, banka, sigorta firmaları vb.

firmalar çıkarılmıştır. Çünkü bu kuruluşların finansal tabloları format ve içerik açısından farklılık göstermektedir.

Çalışmamızın sonucunda, işletmelerin bağımsız denetim kuruluşlarından aldıkları hizmete ilişkin ödedikleri denetim ücretlerinin belirleyicilerinin denetlenen firmanın aktif büyüklüğü, denetim firmasının dört büyük denetim firmasından[2] olup olmaması, denetçinin cinsiyeti ve denetim firma yaşı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Denetlenen firmanın kaldıraç oranı, denetlenen firmanın yaşı, denetim firması ile denetlenen firma arasındaki ilişki ve denetçinin meşguliyeti arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bu ilişkiye göre denetlenen firma özelliklerinde firmanın aktif büyüklüğü denetim ücretlerini artırırken, kaldıraç oranı ve firma yaşının denetim ücretlerini azalttığı gözlemlenmiştir. Denetçi ve denetlenen firma özelliklerine bakıldığında, denetim firmasının Big4 olup olmaması, denetçinin cinsiyeti ve denetim firma yaşının denetim ücretlerini arttırdığı, denetim firması ile denetlenen firma arasındaki ilişki ve denetçinin meşguliyetinin ise denetim ücretlerini azalttığı tespit edilmiştir. Denetlenen firmanın aktif karlılığı, aktif büyüklüğü, denetçinin eğitimi ve denetçinin deneyimi ile denetim ücretleri arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Çalışmamızın yıllara göre yapılan analizin sonuçlarına göre ise 2020 yılında ve 2021 yıllında, denetlenen firmanın aktif büyüklüğü ve denetim firmasının Big4 denetim firmalarından biri olması ile denetim ücretleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunurken, denetçinin aynı yılda denetlediği firma sayısı ile denetim ücreti arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Her iki yılda da denetlenen firmanın aktif karlılığı, aktif büyüklüğü ve denetçinin eğitimi ile denetim ücretleri arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

[2] Dört büyük denetim firmaları, PricewaterhouseCoopers, Deloitte Touche Tohmatsu, Ernst&Young ve KPMG firmalarından oluşur (Uyar & Çelik, n.d.).

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Denetim eski tarihlerden beri hayatımızın içerisinde var olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların toplum halinde yaşamaya başlaması ile denetim vazgeçilmez bir kavram halini almış ve yapılan devrimler ve gelişmelerle birlikte canlanan ekonomik ortam ve bu ortamın içinde zamanla dahil olan kanun ve devlet otoritesi denetim kavramını çok ileri bir boyuta taşımıştır. Denetim artık her sektör ve faaliyet için vazgeçilmez bir unsur haline gelse de hangi sektör ve piyasada olduğu fark etmeksizin denetime tabi olan kurum ve kuruluşlar için bağımsız denetim önem kazanmış ve günümüzde bağımsız denetime farklı bir boyut kazandırmıştır (Bozkurt, 2013) "*Denetim, iktisadi faaliyet ve olaylarla ilgili iddiaların önceden saptanmış ölçütlere uygunluk derecesini araştırmak ve sonuçları ilgi duyanlara bildirmek amacıyla tarafsızca kanıt toplayan ve bu kanıtları değerleyen sistematik bir süreçtir"* (Auditing Concepts Committee, 1972: 18). Başka bir tanıma göre ise "*denetim, yönetim sürecinin bir parçasıdır. Denetimsiz bir yönetim süreci eksik kalmış demektir. Denetim kurumlar için vazgeçilmez ve hayati derecede bir zorunluluktur. Yapılan işin tamamlanıp-tamamlanmadığı ancak denetim sonunda belli olur"* (Bozkurt, 2013: 57) "*Bağımsız denetim kavramı ise, bağımsız denetçinin mali tabloların bütün yönleri ile yürürlükteki finansal raporlama standartları çerçevesinde hazırlandığı ve önemli nitelikteki yanlış yansıtmaların bulunmadığı hususunda yüksek derecede güvence içeren görüş beyan etmesi olarak ifade edilmektedir"* (Selimoğlu, 2009: 5).

Tablo 1: Denetim Standartları, Denetim Aşamaları ve Bağımsız Denetim Süreci

Denetim Standartları	Denetim Aşamaları	Bağımsız Denetim Süreci
1. Genel Standartlar		1-Denetçinin Seçimi (Görevlendirilmesi). Safhası.
a-Mesleki Eğitim ve Tecrübe		
b-Bağımsızlık.		
c-Kişisel ve Ahlaki Nitelikler.		
2.Çalışma Alanı Standartları. a-Planlama ve Gözetim.	1-Olanı Belirlemek	2-Planlama Safhası. a-Denetlenen İşletme Hakkında Bilgi Toplama b-Denetim Çalışmalarını Bölümleme.
b-İç Kontrol Yapısının İncelenmesi.		c-İç Kontrol Sistemini Değerlendirme. d-Önemlilik Düzeyini Belirleme. e-Denetim Riski Düzeyini Belirleme. f-Denetim Amaçlarını Belirleme. g-Denetim Programının Taslağını Yazma. h-Zaman Planlaması. ı-Emek Planlaması.
c-Denetim Delili Toplama.	2-Olması Gerekenle Karşılaştırmak 3-İkisi Arasındaki Sapmaları Belirlemek.	3-Yürütme (Uygulama). Safhası. a-Denetim Programının Hazırlanması. b-Denetim Çalışma Dosyasının Hazırlanması. c-Çalışma Kağıtlarının Düzenlenmesi. d-Bulguların Düzenlemesi. e-Delillerin İncelenmesi. f-Bağımsız Denetim Tekniklerinin Uygulanması. g-Tahlillerin Yapılması h-Denetimin Sonuçlandırılması. ı-Önerilerin Belirlenmesi.
3.Raporlama Standartları	4-Bir Yargı veya Sonuca Ulaşmak.	4-Raporlama Safhası.

(Erdoğan, 2002: 59)

Denetim hizmetleri pazarı genel olarak iki ana hizmet türünden oluşur. Bunların ilki, denetim veya rutin denetim çalışmalarından, diğeri ise muhasebe, vergilendirme ve yönetim danışmanlığı hizmetleri gibi diğer hizmetlerden veya denetim dışı hizmetlerden oluşur. Gerçekleştirilen bağımsız denetim hizmetine ilişkin denetçi firma denetlenen firmadan vermiş olduğu hizmete ilişkin bir ücret talep edecektir. Denetim ücreti genellikle denetim hizmeti, denetim ücreti veya denetim maliyeti olarak adlandırılır. Aslında denetim ücreti, müşteri tarafından bağımsız

denetçi için sağlanan hizmetlerin tazminat tutarıdır (Deangelo, 1981). "*Denetim firmalarının denetlediği firmaya sunmuş olduğu hizmetin sonucunda rapor oluşturur ve bu raporda denetime ilişkin görüşe yer verir. Bağımsız denetim raporu sonucunda verilen görüş denetçiler ile dış ve iç finansal tablo kullanıcıları arasında önemli bir bilgi aktarım görevi üstlenmektedir. Bu süreçte denetçiler ihtiyaç duydukları bilgi ve veriyi toplayarak yönetimce hazırlanan finansal tabloların doğruluğuna, tamlığına ve güvenilirliğine ilişkin kanıt ortaya koyarlar"* (Acar ve Temiz, 2019: 174).

Denetçinin denetim sonucunda vermiş olduğu görüş sadece denetim firması ve denetlenen firma için önem arz etmez. Denetim sonunda verilen görüşün, dış kullanıcılara firma hakkında bilgi sağlayacağı için güvenilir olması önemlidir. Yani denetim firması ile denetlenen firma arasındaki ilişkinin çıkar ilişkisine dönüşmediğinin ispatlanması amacı ile ilgili kurumlar tarafından düzenlemeler getirilerek yaşanabilecek hile, dolandırıcılık gibi konuların önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda denetlenen firmalar kendilerine ilişkin tüm bilgileri kamuya açık platformlarda yayımlarken, denetim firmaları da şeffaflık raporlarını yayımlamak zorundadır.

"*Bağımsız denetçi ya da bağımsız denetim kuruluşundan alınan hizmetlere ilişkin ücretlerin açıklanması hakkında Kurul Kararı 30/3/2021 tarihli ve 31439 sayılı (Mükerrer) Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Bu Kurul Kararıyla uluslararası uygulamalar çerçevesinde, bağımsız denetimde kalite ve güvenin artırılması amaçlanmaktadır.*

Avrupa Birliği (AB) 2013/34 sayılı Muhasebe Direktifinin 18'inci maddesi uyarınca; kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar (KAYİK'ler) ile büyük işletmelerin, raporlama dönemine ait bağımsız denetim ücreti ile bağımsız denetçi veya bağımsız denetim kuruluşu tarafından verilen diğer güvence hizmetleri, vergi danışmanlık

hizmetleri ve bağımsız denetim dışı diğer hizmetlere ilişkin ücretleri finansal tablolarına ilişkin dipnotlarında açıklaması gerekmektedir[3]*."*

KGK tarafından yine güven ve şeffaflığın arttırılması adına bu kararın ardından Türkiye'de faaliyet gösteren ve denetime tabi olan firmalar yayımladıkları finansal raporlarında bağımsız denetim kuruluşları için ödedikleri ücretleri yayımladıkları finansal tabloların dipnot kısmında açıklayacaklardır. Bu durum denetim firmalarının vermiş oldukları hizmet karşısında aldığı tutarı açıkça gösterdiği ve her denetim firması farklı ücretler aldığı için bu ücretlerin belirleyicilerinin neler olabileceği merak ve tartışılma konusu haline gelmiştir. Genel kanı denetim ücretlerini, müşteri şirketin büyüklüğü, denetçilere uygulanan denetim hizmetlerinin karmaşıklığı gibi bazı faktörlerden ve bunun yanı sıra, denetçinin karşılaştığı denetim risklerini, denetim hizmetlerini yapan denetim firmasının saygınlığı gibi birçok belirleyici faktör olabileceği yönündedir (Deangelo, 1981).

1. KURUMSAL ALTYAPI

"Denetim, bir kurumun faaliyetlerinin ve işlemlerinin önceden belirlenen amaçlara ve kurallara uygun gerçekleşip gerçekleşmediğinin belirlenmesi için incelenmesidir. Bu bir süreç olup denetim sonucunda bulgular elde edilir ve raporlar yazılır" (Bozkurt, 2013: 57). "*Denetimin amacı, firma, kurum ve kuruluşların sahip ve ortaklarına, alacaklıları ile kredi kuruluşlarına, işçi ile işveren kuruluşlarına, Devletin ekonomik ve idari birimleri ile ayrıca vergi dairelerine bunların mali tablolarında yer alan kayıtların gerçeği uygun, doğru ve güvenilir olduğunu ortaya koymaktır"* (Kavak, 2019: 24). "*Türkiye'de muhasebecilik ve denetçilik mesleği, devlete ve yasalara güdümlü olarak örgütlenmiş ve buna bağlı olarak belirli denetim*

[3] (KGK, "Bağımsız Denetçi ya da Bağımsız Denetim Kuruluşundan Alınan Hizmetlere İlişkin Ücretlerin Açıklanması Hakkında Kurul Kararı", 2021)

standartları kanun koyucu tarafından yazılı kurallar halinde ve yasalar kapsamında düzenlenmiştir" (Güvemli ve Özbirecikli, 2012: 147-148)

"Türkiye'de ilk bağımsız denetim faaliyetleri, 1960 yıllarının ortasında uluslararası açıdan işlem yapan Türk bankalarının denetim hizmeti ihtiyacı ile ortaya çıktı ve Sermaye Piyasası Kanununa göre ilk kez 1987 yılında kurallara bağlandı" (Sanlı ve Özbirecikli, 2012: 3). "*Bu süreç ülkemizde Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'nun oluşturup yayınladığı Türkiye Muhasebe Standartları (TMS), Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ve Türkiye Denetim Standartları (TDS) ile belirli bir düzen kazanmıştır. 13 Haziran 1989 tarihinde 3568 sayılı "Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebecilik Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu"nun 2 20194 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmesiyle muhasebe mesleği yasal bir boyut kazanmıştır*" (Yardımcıoğlu, BüyükŞalvarcı ve İyibildiren, 2006: 172)

Tablo 2: Meslek Yasasında Unvanlar ve Görevleri

Meslek Unvanı	**Görevi**
SM	Muhasebe Kayıt İşleri[4]
SMMM	Denetleme ve Muhasebe Kayıt İşleri
YMM	Mali tabloların Onayı ve Denetleme

(Güvemli ve Özbirecikli, 2012: 150)

Muhasebecilik ve mali müşavirlik mesleğinin konusu:

"Gerçek ve tüzelkişilere ait teşebbüs ve işletmelerin;

a) Genel kabul görmüş muhasebe prensipleri ve ilgili mevzuat hükümleri gereğince, defterlerini tutmak, bilanço, kâr zarar tablosu ve beyannameleri ile diğer belgelerini düzenlemek ve benzeri işleri yapmak.

[4] *"3568 sayılı yasada Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik olmak üzere üç ayrı meslek belirlenmiş ve daha sonra 5786 sayılı Kanun ile Serbest Muhasebecilik ibareleri hem kanunun adından ve hem de madde metinlerinden çıkarılarak, kanunun ismi 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu olarak değiştirilmiştir"* (Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu: 7081).

b) Muhasebe sistemlerini kurmak, geliştirmek, işletmecilik, muhasebe, finans, mali mevzuat ve bunların uygulamaları ile ilgili işlerini düzenlemek veya bu konularda müşavirlik yapmak.
c) Yukarıdaki bentte yazılı konularda, belgelerine dayanılarak, inceleme, tahlil, denetim yapmak, mali tablo ve beyannamelerle ilgili konularda yazılı görüş vermek, rapor ve benzerlerini düzenlemek, tahkim, bilirkişilik ve benzeri işleri yapmak.
Yukarıda sayılan işleri; bir işyerine bağlı olmaksızın yapanlara serbest muhasebeci mali müşavir denir" (Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu: 7081)

"01.06.1989 tarihinden itibaren yürürlükte bulunan 3568 sayılı Kanun ile bir taraftan serbest muhasebeci mali müşavirlik yasal bir statüye kavuşturulmuş bir taraftan da tasdik yetkisiyle donatılmış yeminli mali müşavirlik mesleği hayata geçirilmiştir. Yeminli Mali Müşavirler, kurum ve kuruluşların mali tablolarında yer alan; varlık, kaynak, gelir ve giderlerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığının ve kayıtlara doğru kaydedilip edilmediğinin tespiti için gerekli bilgi ve belgeleri toplamak ve değerlendirmek amacıyla çalışmalarını gerçekleştirir" (Kavak, 2019: 1-30)

3568 sayılı kanunda meslek mensubu olabilmek için gereken genel ve özel şartlar belirtilmiştir. Bu unvanları almaya hak kazanmak için kanunda belirtilen genel ve özel şartların taşınması, stajın başarı ile tamamlanması ve sınavlarda mesleki bilgi yeterliliğin ispatlanması gerekmektedir. *"Kanunda belirtilen genel şartlar şunlardır:*

- *T.C vatandaşı olmak.*
- *Medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olmak.*
- *Kamu haklarından mahrum olmamak,*
- *Taksirli suçlar hariç olmak üzere; affa uğramış olsalar dahi ağır hapis veya 5 yıldan fazla hapis yahut zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlar ile istimal ve istihlak kaçakçılığı dışında kalan kaçakçılık suçları, resmi ihale ve alım satımlara fesat karıştırma veya devlet sırlarını açığa vurma, vergi*

kaçakçılığı veya vergi kaçakçılığına teşebbüs suçlarından dolayı hüküm giymiş bulunmamak.

- *Ceza ve disiplin soruşturması sonucunda memuriyetten çıkarılmış olmamak.*
- *Meslek şeref ve haysiyetine uymayan durumları bulunmamak"* (Yardımcıoğlu, BüyükŞalvarcı ve İyibildiren, 2006: 174)

"*Bağımsız denetim süreci, bağımsız denetçiler tarafından yürütülmektedir. Bağımsız denetçiler ise yeminli mavi müşavirlik veya serbest muhasebeci mali müşavirlik*[5] *ruhsatlarına sahip ve Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yetki verilmiş kişilerdir. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'nun yetki vereceği kişiler için belirli şartlar belirlenmiştir. Kişiler bu şartları sağladıktan sonra, bağımsız denetçi olmaya hak kazanırlar"* (Yükçü ve Polat, 2020: 104)

"*Denetçilerin, bağımsız denetçi olarak KGK tarafından yetkilendirmelerini almadan önce yerine getirmeleri gereken koşullar söz mevcuttur. Bunlar;*

a) Hukuk, iktisat, maliye, işletme, muhasebe, bankacılık, kamu yönetimi ve siyasal bilgiler dallarında eğitim veren fakülte ve yüksekokullardan veya denkliği Yükseköğretim Kurulunca tasdik edilmiş yabancı yükseköğretim kurumlarından en az lisans seviyesinde mezun olması veya diğer öğretim dallarından lisans seviyesinde mezun olmakla beraber bu fıkrada belirtilen bilim dallarından en az lisansüstü seviyesinde diploma almış olması,
b) Meslek mensubu olması,
c) Türkiye'de yerleşik olması,
ç) Medeni hakları kullanma ehliyetine sahip bulunması,
d) 15'inci maddede belirtilen uygulamalı mesleki eğitimi tamamlamış olması,
e) 16'ncı maddede belirtilen denetçilik sınavında başarılı olması,

---

5 *"3568 Kanunu hükümlerine göre meslek icrasına hak kazananlara (...) (2) "Serbest Muhasebeci Mali Müşavir", "Yeminli Mali Müşavir" denir"* (Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu: 7081).

f) 26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 53'üncü maddesinde belirtilen süreler geçmiş olsa bile; kasten işlenen bir suçtan dolayı bir yıl veya daha fazla süreyle hapis cezasına ya da affa uğramış olsa bile devletin güvenliğine karşı suçlar, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama veya kaçakçılık suçlarından mahkûmiyeti olmaması,

g) Faaliyet izninin daha önce Kurum tarafından 42. maddenin birinci fıkrasının (c) bendi dışındaki bentlerinden biri nedeniyle iptal edilmemiş olması,

ğ) Bağımsız denetim mesleğinin gerektirdiği şeref ve haysiyete uymayan bir durumunun bulunmaması, olumsuz bir itibara sahip olmaması, şartlarını taşıması gerekir.

Burada bahsedilen 15.madde ve 16.madde meslek mensuplarının yetenekleri ve tecrübeleri ile ilgilidir. Bağımsız denetçi adayının uygulamalı mesleki eğitimi almış olması ve bağımsız denetçilik sınavında başarılı olması gerekir. Burada mesleğin gerektirdiği güven ve şeffaflık, son maddede açık bir şekilde açıklanmıştır.

Bağımsız denetimi yapacak kişilerin, meslek etiğine dikkat etmeleri oldukça önemlidir. Kişilerin denetim yaparken karşılaşabilecekleri suçları kendilerinin işlememesi oldukça önemlidir. Bağımsız denetimin bir kamu hizmeti olması, bu şartları gerekli kılar. Yukarıda bahsi geçen tüm suçlar bağımsız denetimin temelini oluşturan ilkelere tamamen karşıttır" (Yükçü ve Polat, 2020: 105-106).

Tablo 3: Yetkilendirilen ve Tescil Edilen Denetçi Sayısı (15.10.2021 tarihi itibarıyla)

Meslek Mensubiyeti	Yetkilendirilenler	Tescil Edilenler	Tescil Talebinde Bulunmayanlar
YMM	3.099	2.806	293
SMMM	15.963	14.293	1.670
Toplam	**19.062**	**17.099**	**1.963**

(KGK, 2021)

Türkiye'de 2021 yılı itibariyle toplamda 19.062 yetkilendirilen denetçi mevcuttur. Bunların 3.099 YMM ve 15.963 SMMM'dir.

Tablo 4: Sicile Kaydedilen Bağımsız Denetim Kuruluşları (15.10.2021 tarihi itibarıyla)

Yetkileri İtibarıyla Bağımsız Denetim Kuruluşları	**Yetkilendirilen**	**İnfisah, Faaliyet İzni İptali Gibi Sebeplerle Terkin Edilen**
Temel Alan	213	3
Temel Alan+Bankacılık+Sermaye Piyasası	81	3
Tüm Alanlar	60	1
Toplam	360	7
Toplam Faal	353	

(KGK, 2021)

Türkiye'de 2021 itibariyle toplamda 360 adet yetkilendirilen denetim firması mevcuttur. Bu firmaların 7 tanesinin faaliyet izni bitmiştir yani toplamda 353 yetkilendirilen denetim firması mevcuttur. KGK'da yetkilendirilen bireysel denetçiler ve denetim firmaları mevcutken KAP'a göre borsada işlem gören firmaları denetleyen 87 adet bağımsız denetim firması mevcuttur. Çünkü bu firmalar KGK tarafından yetkilendirilse dahi SPK'da faaliyette bulunan firmaları denetleme izni alamamaktadır.

Denetim firmalarının SPK'da yer alan firmaları denetleyebilmesi belli şartlara bağlı tutulmuştur. Bu nedenle 353 denetim kuruluşuna yetki verilse de bu şartları yerine getirerek SPK'da yer alan firmaları denetleyen 87 adet denetim firması mevcuttur. Ayrıca yetkilendirilen denetim firmalarına bakıldığında genellikle İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde faaliyette bulundukları görülmektedir. Çünkü denetimi yapılan firmalarda genellikle büyük şehirlerde bulunmaktadır. Türkiye'de bağımsız denetim yapısının tarihi, denetimi gerçekleştiren denetçiler ve denetim kuruluşları hakkında genel bilgiler ve şartlar yukarıda aktarılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Denetim mesleği, büyük şirketlerin çöküşünü takiben araştırmacılar ve düzenleyiciler arasında oldukça incelenen bir konu haline gelmiştir. İvme kazanan konulardan biri de denetim ücreti yapısını ve çeşitli denetçi-müşteri ilişkilerini analiz etmek olmuştur. Denetçiler ve müşteriler arasındaki müzakerelere yardımcı olacak bir araç olan denetim ücreti çalışmaları, tüm dünyada düzenli olarak yürütülmekte ve esas olarak belirli denetim / muhasebe ortamlarında yaygın olan faktörlere dayanmaktadır (Musah, 2017). Simunic (1980) bu incelemenin başlangıç noktasıdır ve geliştirilen model, takip eden araştırma çabalarının çoğunun şablonu haline gelmiştir (Cobbin, 2002). Makalenin bu bölümün de denetim ücretinin belirleyicilerine ilişkin olarak yazılan ve denetim ücreti üzerinde etkisi olduğu düşünülen konulara ilişkin yazılan çalışmalardan bahsedilmiştir.

2.1. Denetim Ücretinin Belirleyicileri

Denetim ücretleri konusu denetlenen firmalar hakkında dış kullanıcılara fikir sağladığı için önemli ve geçmişten günümüze kadar tartışılan uluslararası bir konu niteliğindedir. Özellikle yaşanan krizlerin ardından denetim firmalarına karşı sarsılan güven sonrası denetim ücretlerinin de finansal tablolarda gösterilme gerekliliği yazarları ve araştırmacıları bu konu üzerinde analizler yapmaya yöneltmiştir. Çünkü denetim ücretleri sadece denetim kuruluşu ya da denetlenen firma için değil üçüncü taraf içinde önem taşımaktadır. Çok yüksek veya çok düşük denetim ücretleri kamuoyu ve hissedarlar gibi dış kullanıcıların güvenini zayıflatabilecek bir etken olarak karışımıza çıkmaktadır. Denetim ücretleri konusu Türkiye için yeni ve hala tartışılan bir konu iken diğer ülkelerde konu 1900'lü yıllarda tartışılmaya başlanmıştı.

1980 yılında Dan A. Simunic tarafından yazılan "Denetim Hizmetlerinin Fiyatlandırılması: Teori ve Kanıt" adlı makalesinde bahsettiği gibi, 250 No'lu Muhasebe Serisi Bülteni'nin son versiyonunda SEC, dış denetim ücretlerinin

açıklanmasına ilişkin önerilen bir kuralı geri çektiği konusuna değinmişti (Simunic, 1980). "*Simunic aynı zamanda çalışmasında denetçi ücretlerine etki eden faktörleri test etmiştir ve modelinde bağımlı değişken olarak denetim ücretlerini kullanırken bağımsız değişken olarak firmaların, toplam varlıklar, alacaklar, stoklar, karlılık değişkenleri, denetçi görüşü, denetçinin şirketle çalışma süresi, denetçinin büyük sekiz denetim şirketinden biri olup olmaması verilerini kullanmıştır"* (Acar ve Senal, 2011: 370). Denetçinin büyük sekiz denetim şirketinden biri olup olmaması verisinin kullanılma nedeni ise ilgili yıllarda büyük sekiz firmalarının[6] denetim sektörünü tekelleştirdiğinin düşünülmesiydi. Simunic çalışmasında aynı zamanda bu konuyu da test etmektedir. Böylece çalışmada, fiyatlandırmanın pazarın küçük denetçi segmentinde rekabetçi olduğunu varsayarak, küçük ve büyük denetçiler arasında fiyatlandırmayı karşılaştırarak tekel fiyatlandırması sorununu ele almıştır. Simunic çalışmasında birçok soruya yanıt verdiği için çalışma önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Sonuç olarak, büyük sekiz denetim firmasının denetim hizmetleri piyasasını manipüle etmediği bulgularına ulaşmıştır (Simunic, 1980). *Denetçi ücretlerine etki eden faktörlerin ise denetlenen firmanın faaliyetlerinin karmaşıklığı (alacaklar + stoklar), denetlenen firmanın yaygın şube ağına sahip olması, yabancı para işlemlerinin düzeyi olarak belirlenmiştir* (Acar ve Senal, 2011: 370)

1988 yılında Ramzy tarafından kaleme alınan makalede denetim ücretinin belirleyicilerini kapsamlı bir şekilde test etmiştir. Çalışmada denetim ücretlerine etkisi olduğu düşünülen faktörler belirlenmiş ve bunlar boyut, karışıklık ve diğerleri olarak 3 ana grupta toplanmıştır. Çalışmanın sonucunda, şirket büyüklüğünün (borçlular, devam eden hisse senetleri, ciro, alacaklılar ve toplam istihdam maliyetleri açısından) ve karmaşıklığının (bağlı kuruluş sayısı ve şirketin faaliyet gösterdiği ülke sayısı açısından) denetim ücretlerinin ana objektif belirleyicileri olduğunu ortaya koymuştur.

[6] "*1970'li ve 80'li yıllarda sekiz büyükler (big eight) olarak adlandırılan denetim şirketleri: Arthur Andersen, Arthur Young&Company, Coopers&Lybrand, Ersnt&Whinney (eski adıyla Ernst&Ernst), Haskins&Sells (Avrupalı Deloitte Plender Griffiths ile birleşince Deloitte, Haskins ve Sells'e dönüşmüştür.), Peat Marwick International ve KMG Grup'un birleşmesiyle oluşan KPMG, Price Waterhouse ve Touche Ross'dur"* (Uyar ve Çelik, n.d.: 142).

Çalışma ayrıca, şirketin iç kontrol[7] sisteminin kalitesinin, denetim pazarındaki rekabetin ve denetim çalışmasında yer alan riskin, denetim ücretlerinin başlıca öznel belirleyicileri olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca istatistiksel analiz, borçlular, bağlı ortaklık sayısı ve toplam istihdam maliyetleri faktörlerinin denetim ücretlerinin en önemli belirleyicileri olduğunu ortaya koymuştur (Ramzy, 1988).

Denetim ücretine etki ettiği düşünülen faktörler bu kez 1996 yılında Zhang ve Myrteza tarafından kaleme alınan makalede analiz edilmiştir. Bunlar; denetlenen firma büyüklüğü, denetim karmaşıklığı, denetim süresi, denetim kalitesi ve denetim riski faktörleridir. Bu faktörlerin denetçi ücretlerinin değişimini açıklayıp açıklayamayacağını araştırmak için 243 adet Avustralya'da listelenen şirketten oluşan bir örneklem kullanılan çalışmada, denetçi büyüklüğünün denetim ücretini açıklayan en önemli faktör olduğu görülmüştür. Bu çalışmada denetim ücretlerinin diğer belirleyicilerine de değinilmiştir. İlk olarak, yazarların tespitine göre, bir denetçi bir denetime ne kadar çok zaman harcarsa, müşteri o kadar fazla denetim ücreti ödemektedir. İkinci olarak elde edilen bulgular, altı büyük denetim firmalarının[8] daha yüksek denetim ücreti talep ettikleri yönündedir. Üçüncüsü, denetim karmaşıklığını temsil eden değişkenlerin (alacakların toplam varlıklara oranı ve endüstri müşteri türleri) katsayıları ile denetim ücreti arasında negatif ilişki bulunmuştur (Zhang ve Myrteza, 1996)

Konu hakkında gelişmekte olan ülkelerde denetim ücretleri konusu Türkiye'nin aksine uzun yıllardır tartışılmakta olan bir konudur. Konuya ilişkin olarak, Karim ve Moizer tarafından 1996 yılında kaleme alınan makalede, Bangladeş'teki hem finansal hem de finansal olmayan şirketlerin denetim ücretlerinin belirleyicileri analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, denetlenen kurumun büyüklüğünün denetim ücretleri üzerinde en büyük etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmada büyüklük olarak

---

[7] "*İç kontrol; bir kurumun yönetimi ve personeli tarafından hayata geçirilen tamamlayıcı bir süreç olup, belirli amaçları gerçekleştirmek suretiyle; kurumun misyonunu başarması için riskleri göğüslemek ve makul bir güvence sağlamak üzere tasarlanmıştır*" (Akyel, 2010: 85)

[8] "*1989'un haziran ayında Ernst&Whinney'nin Arthur Young ile birleşip Ernst&Young olması ve ağustos ayında da Deloitte'in Haskins&Sells'in Touche Ross ile birleşip Deloitte&Touche ismini almasıyla sekiz büyükler altı büyüklere dönüşmüştür*" (Uyar & Çelik, n.d.: 142).

denetlenen firmanın aktif büyüklüğü ile denetim ücreti arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğuna değinen yazarlar aynı zamanda, finans kuruluşlarının şirketlerinin, finansal olmayan kuruluşlara göre daha yüksek denetim ücretlerine sahip olduğunu tespit etmiştir. (Karim ve Moizer, 1996).

Yine aynı şekilde, 2000 yılında Joshi ve Bastaki tarafından kaleme alınan makale de Bahreyn Menkul Kıymetler Borsası'nda (BSE) işlem gören 38 şirket için Bahreyn'deki denetim ücreti yapısı incelenmiştir. Denetim ücretleri ile ilgili olarak toplam varlıklar (büyüklük), risk, karmaşıklık, denetim zamanlaması ve karlılık olmak üzere beş değişken incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, önceki araştırma bulgularının çoğunun Bahreyn pazarı için de geçerli olduğunu ve denetim ücretlerinin müşteri operasyonlarının büyüklüğü, riski, karlılığı ve karmaşıklığı ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu güçlü bir şekilde doğrulamaktadır. Model, denetim ücretlerindeki değişimin yüzde 60'ının bu dört faktörün varyasyonu ile açıklandığını göstermektedir (Joshi ve Bastaki, 2003).

Gelişmekte olan bir diğer ekonomi olan Ürdün'de denetim ücretlerinin yapısını ve belirleyicilerini araştıran Naser ve Nuseibeh tarafından 2007 tarafında kaleme alınan makalede, denetim ücretleri ile kurumsal büyüklük, denetim firmasının durumu, kurumsal karmaşıklık derecesi, karlılık, risk ve gecikme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Analiz sonuçları, kurumsal büyüklüğün, denetim firmasının durumunun, sektör tipinin, kurumsal karmaşıklık derecesinin ve riskin denetim ücretlerinin temel belirleyicileri olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, karlılık ve gecikme gibi değişkenler, denetim ücretlerinin önemsiz belirleyicileri olarak görülmüştür (Naser ve Nuseibeh, 2008).

Endonezya'da Kusharyanti tarafından 2013 yılında yayınlanan makalesinde, Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören şirketlerde denetim ücretlerinin belirleyicilerini analiz edilmiştir. Bağımlı değişken olarak denetim ücreti verisi kullanılırken, bağımsız değişken olarak müşteri büyüklüğü, denetim karmaşıklığı, denetim riski, şirket büyüklüğü, müşteri finansal durumu, denetim

komitesi özellikleri ve denetçi görev süresinden oluşan verileri kullanmıştır. Çalışmanın sonuçları aşağıdaki gibidir;

1. Denetlenen firmanın büyüklüğü ve karmaşıklığı, denetim ücretini önemli ölçüde etkiler.
2. Denetim ofisinin büyüklüğü denetim ücretini etkilemektedir (Kusharyanti, 2013).

2013 yılında Baldacchino, Attard ve Cassar tarafından kaleme alınan makalenin temel amacı, Malta'daki dış denetim ücretlerini etkileyen faktörleri araştırmaktır. Bu, "geleneksel belirleyiciler olarak da bilinen müşteri büyüklüğünün, denetim karmaşıklığının ve müşteri riskinin Malta için geçerli olup olmadığını değerlendirmeyi ve ayrıca 4 büyük denetim firmaları arasında prim fiyatlandırması arasında farklılık olup olmadığı test etmiştir. Sonuçlara göre, denetim ücretinin, denetim müşterisinin büyüklüğü, karmaşıklığı, riski, mülkiyet kontrolü ve kurumsal statüsünden önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Ek olarak, dört büyük denetim firmalarına daha yüksek denetim ücreti ödendiği tespit edilmiştir. Özetle, büyüklük, karmaşıklık, risk, sahiplik kontrolü, kurumsal statü ve gecikme gibi belirleyicilerin çoğu daha önceki araştırmalara paralel olarak anlamlı bulunmuştur (Baldacchino, Attard ve Cassar, 2014).

2014 yılında Ling, Yee, Liang, Yee ve San tarafından yazılan makalede, Malezya'da işlem gören imalat şirketlerinde denetim ücretlerinin belirleyicileri incelenmiştir. Denetim ücreti belirleyicileri ile denetim ücretleri arasındaki ilişkiyi, karlılık, büyüklük, karmaşıklık, denetim firmasının durumu ve denetlenen firma riski olmak üzere beş bağımsız değişkenin test edildiği çalışmada, 2009 yılından 2013 yılına kadar beş yıllık bir süreyi kapsayan 185 listelenen imalat şirketinden oluşan bir örnekleme dayanmaktadır. Bu çalışma, karlılık ve denetim ücretleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını, diğer bağımsız değişkenler (büyüklük, karmaşıklık, denetim firmasının durumu ve denetlenen firma riski) ile denetim ücretleri arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur (Ling, Yee, Liang, Yee ve San, 2014).

Konu hakkında Ürdün'de 2014 yılında Kikhia tarafından kaleme alınan makalede, önceki denetim araştırmaları ile belirlenen kilit denetim ücreti belirleyicilerinin (yani denetçi büyüklüğü, karmaşıklığı, finansal riski, endüstri türü, karlılığı, denetçi görev süresi ve denetim firması büyüklüğü) Ürdün'deki denetim ücretlerinin miktarının belirlenmesinde ilgili olup olmadığını araştırmayı amaçlamıştır. Örneklem olarak, Amman Menkul Kıymetler Borsası'nda (ASE) işlem gören ve seçim kriterlerini karşılayan ve 2010'dan 2012'ye kadar elde edilebilen ilgili finansal verilere sahip 117 finansal olmayan şirket kullanılmıştır. Çalışmada sonuç olarak, Ürdün'deki denetim ücretlerinin, listelenen şirketlerin büyüklüğü ile pozitif ilişkili olduğu ve bu sonucun çeşitli ülkelerde yapılan çok sayıda denetim ücreti araştırması ile elde edilen bulgulara benzer olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, sonuçlar, denetim ücretlerinin miktarının denetim müşterisinin karlılığı ile pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Buna ek olarak, çalışma, denetim ücretlerinin finansal riskle önemli ölçüde negatif ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Mevcut kanıtlara göre, denetim firması ile denetlenen firma ilişki süresinin denetim ücretleri ile önemli bir ilişkisi yoktur. Ayrıca Ürdün borsasında, 4 büyük denetim firması tarafından denetlenen şirketlerin daha yüksek denetim ücret talep ettiklerine ilişkin bulgular mevcuttur (Kikhia, 2014).

Kenya ekonomisi için 2016 yılında Kimeli tarafından kaleme alınan makalede, Kenya'daki denetim ücretlerinin belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Veriler, listelenen firmaların 2008-2014 dönemini kapsayan yıllık raporlarından toplanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, denetçi deneyimi, denetçi itibarı, denetim firmasının 4 büyük denetim firmalarından biri olup olmaması, denetlenen firma büyüklüğü, denetim karmaşıklığı ve raporlama süresi gecikmesi, Kenya'da listelenen firmalar için denetim ücretlerini belirleyen önemli faktörlerdir (Kimelie, 2016).

Gana ekonomisi için 2017 yılında Musah tarafından kaleme alınan makalede bağımlı değişken olarak denetim ücreti verileri kullanılırken, bağımsız değişken ve kontrol değişkeni olarak denetlenen firma büyüklüğü, karlılık, zarar, denetlenen firma riski kullanılmıştır. Bu çalışma, Gana'daki denetim ücreti belirleyicilerini ve ilişkisini

araştırmak için 2010-2014 döneminde 24 firmadan oluşan bir örneklemi kapsamaktadır. Sonuçlar, denetlenen firma aktif büyüklüğünün, önceki denetim ücreti çalışmalarında bildirildiği gibi, denetim ücretinin belirlenmesinde en önemli değişken olmaya devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca, denetlenen firma karlılığı, denetim ücreti ile önemli bir ilişkiye sahip olduğu görünmektedir. İlgili çalışmada incelenen diğer çalışmaların aksine, denetim (müşteri) risk faktörü olağandışı bir sonuç göstermektedir. Bu, Gana'da risk faktörünün denetçiler tarafından neredeyse göz ardı edildiğini göstermektedir (Musah, 2017).

Denetim riski, yani denetçinin denetleyeceği firmaya yönelik olarak belirleyeceği risk faktörü de önemli bir denetim ücreti belirleyicisi olabileceğini düşünen Bell, Landsman ve Shackelford 2000 yılında kaleme aldığı makalede, denetçilerin algılanan iş riski ile denetim ücretleri arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlanmıştır. Sonuç olarak yazarlar, yüksek iş riskinin denetim saatlerinin sayısını artırdığını, ancak saat başına ücreti artırmadığını bulgulamışlardır (Bell, Landsman ve Shackelford, 2001).

Literatürde gelişmiş ülkeler için yapılan çalışmalarda yer almaktadır. Bunlardan biri, 2007 yılında Schatt ve Gonthier tarafından kaleme alınan makaledir. Çalışmada yazarlar, Fransa'da kote olan firmalar için denetim ücretlerinin belirleyicilerini araştırmayı amaçlamıştır. Fransa'da konsolide finansal tablo yayınlayan firmaların iki ayrı denetçiyi içeren ortak bir denetim sürecinden geçmeleri gerekmektedir. Ayrıca, 2003 yılından bu yana, Fransa'da denetim ücretlerinin açıklanması zorunludur. Tüm bu gelişmelerin ışığında yazarlar, çalışmada metodolojik olarak Siminuc (1980) tarafından tanıtılan ve daha sonra birçok araştırmaya temel olan 'geleneksel' denetim ücreti belirleyicileri modeli kullanılmıştır. Sonuç olarak Fransa'da denetim ücretlerinin belirlenmesinde riskin ve her şeyden önce denetlenen firmanın büyüklüğünün iki önemli faktör oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca denetim ücretleri, risk koşullarının daha yüksek olduğu daha büyük firmalarda, yani envanter ve alacaklar açısından riski olduğu düşünülen firmalarda daha yüksek denetim ücretleri alındığı tespit edilmiştir. Bu durumun özellikle bilgi teknolojileri sektöründe

yer alan firmalar için geçerli olduğunu söyleyen yazarlar, sonuçların sadece Fransa'da değil Fransa dışı piyasalarda da benzer bulgulara rastlandığını belirtmektedir (Gonthier ve Alain, 2006).

Yine büyük bir ekonomi olan Çin'de 2011 yılında Xu tarafından kaleme alınan makalede, toplam aktifler, konsolide iştirak sayısı ve denetim firması büyüklüğünün denetim ücretlerini etkileyen başlıca faktörler olduğu tespit edilmiştir. Denetim riskinin veya denetim firması ilişki süresinin denetim ücretleri üzerinde önemli bir etkisi görülmemiştir (Xu ve Tagesson, 2011).

Farklı bir ekonomi olan Brezilya'da yer alan firmalara yönelik 2017 yılında Martinez ve Moraes tarafından kaleme alınan makalede, Brezilya pazarında denetim ücretleri ve kazanç yönetimi[9] arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada listelenen 300 firmadan oluşan bir örneklem kullanılmıştır. Yazarlar çalışmada, hizmetleri için daha az ücret alan denetim firmalarının müşteri şirketleri tarafından kazanç yönetimi konusunda daha rahat olma eğiliminde oldukları hipotezini desteklemek veya çürütmek amacıyla değişkenleri analiz etmişlerdir. Sonuçlar bu hipotezi desteklemektedir. Yani, daha az denetim ücreti alan firmalarının müşteri şirketleri tarafından kazanç yönetimi konusunda daha rahat olma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir (Martinez ve Moraes, 2017).

İngiltere ekonomisi için Barwari ve Mohammed tarafından 2018 tarafından kaleme alınan makalede denetim ücretleri ile anlamlı bir korelasyona sahip olduğu varsayılan faktörler, denetlenen firma büyüklüğü, denetlenen firmanın karmaşıklığı, denetim riski ve denetçi büyüklüğüdür. Sonuçlar, denetlenen firmanın büyüklüğünün ve denetlenen firmanın karmaşıklığının, denetim ücretlerinin ana önemli belirleyicileri

[9] "*Kazanç yönetimi, hem firmanın ekonomik performansı hakkında bazı paydaşları yanlış yönlendirmek hem de rapor edilen hesap bilgilerine bağlı olarak gerçekleştirilen sözleşmelerin sonuçlarını etkilemek güdüsüyle, yöneticilerin finansal raporları değiştirmek için finansal raporlama süreci ile ilgili karar aldıklarında ve işlemlerin oluşturulması aşamasında takdir haklarını kullandıklarında ortaya çıkmaktadır*" (Memiş ve Çetenak, 2012: 209).

olduğunu göstermektedir. Bulgular ayrıca denetim süresi ile denetim ücretleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir (Barwari ve Mohammed, 2018).

Çin ekonomisi için 2020 yılında Wu tarafından kaleme alınan bir diğer makalede, denetim ücretlerinin belirleyicilerini tespit etmek ve denetçi büyüklüğünün, denetlenen firma büyüklüğünün, denetlenen firmanın karlılığının, riskinin ve sektör türünün denetçi ücretini etkileyip etkilemediği amaçlamıştır. Bu çalışmada 10 yıllık (2009-2018) dönemde Shenzhen Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören toplam 625 finansal olmayan şirket kullanılmıştır. En küçük kareler yöntemi, bu değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmak için kullanılmıştır. Bu çalışmada, yüksek kârlı olan denetlenen firmalar genellikle daha yüksek bir denetim ücreti ödemektedir. Bununla birlikte, denetlenen firmanın endüstri türünün, denetim ücretlerini etkilemediği çalışmanın bir diğer sonucudur (Wu, 2020).

Literatürde gelişmiş olan ülkelerin ekonomilerine özgü yer alan çalışmalar incelendiğinde genel olarak gelişmiş olan ülkelerde de yine gelişmekte olan ülkelere benzer sonuçlar tespit edilmiştir. Gelişmiş ülkelerde denetim ücretlerine etkisi olduğu düşünülen faktörler; denetlenen firmanın büyüklüğü, denetçi firmanın 4 büyük denetim firmalarından biri olup olmaması ve denetim riski olduğu söylenebilir. Yalnızca denetim riski konusunda Xu (2011) yaptığı çalışmada denetim riski ile denetim ücreti arasında yüksek öneme sahip olmayan bir etki tespit etmiştir. Ancak Wu (2022) denetim riskinin denetim ücreti üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit etmiştir (Xu ve Tagesson, 2011; Wu, 2020).

Literatürde birçok ülke kullanılarak yapılan çalışmalar da mevcuttur. 2002 yılında Chang ve Narasimhan tarafından yazılan makale de kaleme alınmıştır. Yazarlar, 12 ülkedeki beş endüstride denetim ücretlerindeki kesitsel farklılıkları incelemektedir. Sonuç olarak, ülkenin gelişme aşamasının, denetim ücretinin önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna varılmıştır. Ülkeler gelişmekte olan veya gelişmiş olarak sınıflandırıldığında, sonuçlar denetim firmalarının gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek ücret aldığını göstermektedir. Gelişmiş

ülkelerdeki şirketler, daha az gelişmiş bölgelerdeki şirketlerden daha yüksek bir operasyon maliyetiyle karşı karşıya kalabileceğinden, bunun sermaye maliyeti etkileri vardır. Çalışmada ayrıca, denetim ücretlerinin incelenen ülkelerdeki endüstrilere göre değiştiğini de belirtmektedir. Önceki çalışmalarda olduğu gibi, şirket büyüklüğü de denetim ücretlerinin belirlenmesinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Chang ve Narasimhan, 2002).

Literatürde denetim ücretleri üzerine etkileri olduğu düşünülen konularda da birçok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmaların en yaygın olanları;

- Denetlenen firmadan iç denetim ve iç kontrol sisteminin var olmasının denetim ücretleri üzerine etkisi,
- 4 büyük denetim firmalarının denetim ücretleri üzerine etkisi,
- Mevzuat ve yasa değişikliklerinin denetim ücretleri üzerine etkisi,
- Denetim firmalarının ilk defa denetim yapmalarının denetim ücretleri üzerine etkisi,
- Denetlenen firma karakteristiklerinin denetim ücretleri üzerinde etkisi,
- UFRS'nin benimsenmesinin denetim ücretleri üzerinde etkisi,
- Farklı piyasa yapılarının denetim ücreti üzerinde etkisi,
- Denetçi karakteristiğinin denetim ücreti üzerinde etkisi,
- Denetim kalitesi kavramının denetim ücreti üzerinde etkisi,
- Mali kriz zamanlarının denetim ücreti üzerinde etkisi olarak gruplandırılabilir.

2.1.1. İç Denetimin/ İç Kontrol Sisteminin Varlığının Denetim Ücretleri Üzerindeki Etkisi

İç denetim, firma varlıklarının her türlü zarara karşı korunup korunmadığını, faaliyetlerin saptanmış politikalarla uyum içinde yürütülüp yürütülmediğini, iç kontrol sistemlerinin etkinliğini ve verimliliğini araştıran danışmanlık faaliyetidir (Çaldağ, 2002: 28). Bağımsız denetçilerin, çalışmaları esnasında iç denetimin kalitesini

değerlendirmesi beklenmektedir (Zain, Zaman ve Mohamed, 2015). 2001 yılında Judy, Jaggi ve Gul tarafından kaleme alınan makalede, bağımsız bir yönetim kuruluna sahip işletmelerin daha etkili bir iç kontrol mekanizması sağladığı ve bu nedenle daha düşük kontrol riski ile ilişkili oldukları ve bu yüzden düşük denetim ücretlerine maruz kaldıkları gözlemlenmiştir (Judy, Jaggi ve Gul, 2001).

Benzer bir çalışma olan, Zain vd. tarafından 2015 yılında kaleme alınan makalede, iç denetim işlev kalitesinin ve iç denetimin dış denetime katkısının denetim ücretlerine etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak, bağımsız denetçilerin iç denetim kalitesine güvenmesinin bir sonucu olarak denetim ücretlerinde bir azalma olduğunu tespit etmişlerdir (Zain, Zaman ve Mohamed, 2015). İç denetim fonksiyonunun dış denetim çabalarının ve ücretlerinin azaltılmasına yardımcı olduğu fikrine destek sağlamayan bir diğer çalışmada, Ho ve Hutchinson tarafından kaleme alınan makaledir. Bu çalışmanın sonuçları, Hong Kong'daki firmaların bağımsız denetçisinin firmanın iç denetim fonksiyonuna güvendiğini ve daha düşük bir ücret talep ettiğini göstermektedir (Ho ve Hutchinson, 2010).

2006 yılında Goodwin ve Kent tarafından kaleme alınan makalede, bir denetim komitesinin[10] varlığının, denetim komitesinin özelliklerinin ve iç denetimin kullanımının daha yüksek dış denetim ücretleri ile ilişkili olup olmadığını incelemektedir. Denetim komitesinin varlığının, daha sık komite toplantılarının yapılmasının ve iç denetimin kullanımının artmasının daha yüksek denetim ücretleri ile ilişkili olduğunu tespit edilmiştir. Denetim komitesi üyelerinin uzmanlığı, toplantı sıklığı ve bağımsızlığı düşük olduğunda daha yüksek denetim ücretleri ile ilişkilidir (Goodwin ve Kent, 2006).

İlgili konuya ilişkin 2010 yılında Suwaidan ve Qasim tarafından kaleme alınan makalede, bağımsız denetçilerin denetimleri sırasında bir iç denetçiye olan

[10] "*Şirketin muhasebe sistemi, finansal bilgilerinin kamuya açıklanması, bağımsız denetimi ve şirketin iç kontrol ve iç denetim sisteminin işleyişinin ve etkinliğinin gözetimi, görevlerini yerine getirmek amacıyla kurulur*." (KAP, n.d.)

güvenlerini etkileyebilecek bir dizi faktöre verdikleri önem konusundaki algılarını araştırmak için 100 bağımsız denetçiden oluşan bir örneklem kullanılan çalışmada, denetlenen şirketin büyüklüğünün, örnek şirketler tarafından ödenen denetim ücretlerindeki değişimi açıklamada en önemli değişken olduğunu görülmüştür. Güven değişkenine gelince, anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Yani iç kontrolün var olması denetim ücretlerini düşürse de bunun denetimi gerçekleştiren denetçilerin iç kontrol sistemine güveninden kaynaklanmadığı sadece daha az kapsamlı çalışma gerçekleştirdiği için denetim ücretlerini etkilediği görülmektedir (Suwaidan ve Qasim, 2010).

Bunun yanı sıra denetlenen firmalarda iç denetim ve iç kontrol sisteminin olmaması ve bunun denetim ücretleri üzerine olan etkileri de araştırma konusu olmuştur. Hogan ve Wilkins'in 2008 yılımda yazdığı makalede, denetim kuruluşlarının iç kontrol eksikliğinde denetim ücretlerini arttırıp arttırmadığı sorusuna cevap aramışlardır. Yaptıkları testlere göre, denetim ücretlerini etkilediği bilinen çeşitli faktörleri (doğal risk ve bilgi riski ölçümleri dahil) kontrol ettikten sonra, iç kontrol varlığının açıklandığı yıldan önceki mali yıldaki denetim ücretlerinin önemli ölçüde daha yüksek olduğunu göstermektedir (Hogan ve Wilkins, 2008).

Boo ve Sharma tarafından 2008 yılında yazılan makalede iç denetimi bünyesinde barındıran şirketlerin, bünyesinde iç denetimi olmayan şirketlere göre daha az denetim ücreti ödediği bulguları elde edilmiştir. Bulgular göstermektedir ki, iç denetimin varlığında şirketlerin daha az kapsamlı bir denetim talep ettikleri görülmekte ve bu yüzden daha az denetim ücreti ödemektedirler (Boo ve Sharma, 2008).

Çalışmalarda da görüldüğü üzere iç denetimin, iç kontrolün varlığı denetim ücretleri ile direk ilişkilendirilmiş bir konudur ve denetlenen firmalarda iç denetimin/ iç kontrol sisteminin varlığı denetim ücretlerini düşüren bir faktör olduğu görülmektedir.

2.1.2. Büyük Denetim Firmalarının Denetim Ücreti Üzerindeki Etkisi

Büyük denetim firmalarının denetim ücretlerini etkileyip etkilemediği de uzun yıllardır denetim ücretleri alanında çalışma konusu olmuştur. Konu hakkında 1986 yılında Vonna Palmrose çalışmasında 8 büyük denetim firmasının piyasada yer alan ortalama ücretten yüksek ücret talep ettiği hipotezini değerlendirmiştir. Yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bulgular ise diğer denetim firmalarının daha düşük ücret isteme eğiliminde olduğu yönündedir. Bu nedenle denetim firmasının büyüklüğünün denetim hizmetinin kalitesi üzerine ve dolasıyla bu durumun da denetim ücreti üzerinde etkisi olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle denetim firmasının büyüklüğü ile denetim ücreti arasında sistematik bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak denetim ücreti verileri kullanılırken, bağımsız değişken olarak denetim ücretlerine etki edeceği düşünülen denetlenen firmaya özgü değişkenler kullanılmıştır. Sonuç olarak Palmrose, denetim ücretleri ile denetim firmasının büyüklüğü arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Yani denetim firmasının 8 büyük denetim firmasından biri olup olmadığının denetim ücreti üzerinde önemli bir etkisi görünmüştür (Palmrose, 1986).

İtibarı korumak, yasal sorumluluktan kaçınmak ve hissedarların çıkarlarını korumak için firmalar, daha bağımsız, gayretli ve uzman olan büyük denetim firmaları tercih edebilir. Buna yönelik olarak, 2010 yılında Carcello, Harmanson, Neal ve Riley tarafından kaleme alınan makalede, Fortune 1000 şirketleri için üç yönetim kurulu özelliği (bağımsızlık, özen ve uzmanlık) ve 6 büyük denetim firması ile denetim ücretleri arasındaki ilişkileri incelenmiştir. Sonuç olarak, denetim ücreti, denetçinin ek maliyetleri müşteriye aktarıldıkça artar, böylece denetim ücretleri ile incelenen yönetim kurulu özellikleri arasında olumlu ilişkilerin bekleneceği sonucuna ulaşmışlardır (Carcello, Hermanson, Neal ve Riley, 2010).

2.1.3. Denetim Şirketlerinin İlk Denetimlerinin Denetim Ücreti Üzerindeki Etkisi

Denetim firmalarının piyasaya girdiklerinde yapacakları ilk denetimlerde belirledikleri denetim ücretlerinin piyasada yer alan diğer denetim firmalarından daha düşük ücret talep etme eğiliminde oldukları düşünülmektedir. Konu üzerine 2006 yılında Ghosh tarafından yayımlanan makalede ABD'de faaliyet gösteren denetim şirketlerinin ilk denetim görevlerinde ücretleri ne ölçüde azalttığı araştırılmıştır. Toplanan veriler ışığında, rekabetin küçük denetim firmaları arasında daha yoğun olduğunu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, bir firmada ilk denetimini yapan denetim firması önceki denetçi ücretine göre ortalama yüzde 24'lük bir indirim aldığını göstermektedir. Bununla birlikte, oligopolistik (4 büyük denetim firmasının hâkim olduğu) sektörde denetçi değiştiren müşteriler ortalama olarak sadece yüzde 4'lük bir indirim almaktadır. Fiyat rekabetinin oligopolistik piyasalarda daha az yoğun olduğu bilindiğinden, piyasa yapısı teorisinin, daha büyük denetim firmaları müşteriler için rekabet ettiğinde ücret indiriminin neden daha düşük olduğu analizler doğrultusunda anlaşılmaktadır (Ghosh, 2006).

2.1.4. Mevzuat Değişiklikleri ve Değişen Muhasebe İlkelerinin Denetim Ücretleri Üzerindeki Etkisi

Her ülkenin gündemine göre belirlediği ve güncellediği mevzuat ve ilkeleri mevcuttur. Örneğin Türkiye'de denetim ücretleri 2020 yılı öncesinde finansal tablolarda ayrı bir şekilde gösterilmiyorken yapılan düzenlemeler sonrası 2020 yılı itibariyle denetim ücretlerinin finansal tablolarda gösterilme düzenlemesi getirilmiştir. Farklı ülkelerde de değişen mevzuat ve düzenlemelerden biri, Danimarka'da yürütülen mevzuat gereği listelenen şirketlerin iki bağımsız denetçi tarafından denetlenmesi gerekmektedir.

2008 yılında Thinggaard ve Kiertzner tarafından kaleme alınan makalede, çalışmanın sonuçlarına göre, rekabetçi bir ortamda iki önemli bağımsız denetçiye sahip olmanın toplam denetim ücretlerini azaltmasının muhtemel olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni olarak firmanın iki denetim firması tarafından ayrı iki denetçiyle denetlenmesi ve bu durum, yönetim ve çalışanlar tarafından daha kontrollü ve düzgün çalışma bilincini oluşturacak ve böylece denetimin riski ve karmaşıklığının azalmasına neden olacaktır. Böylece denetçilerin denetim için sarf etmesi gereken süre ve çabalar azalacağı için denetim ücretlerinin daha düşük olması beklenmektedir. Çalışma, diğer faktörler ve denetim ücretleri arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair uluslararası bulguları açıkça doğrulamaktadır (Thinggaard ve Kiertzner, 2008).

Literatürde Güney Kore'ye ilişkin bir başka düzenleme olan denetim firması rotasyonu ile ilgili çalışmada yer almaktadır. Konu 2006-2010 yılları arasında zorunlu denetim firması rotasyonunun gerekli olduğu ve hem denetim ücretlerinin hem de denetim saatlerinin açıklandığı Güney Kore'de yer alan firmalara ilişkin veriler kullanılarak 2014 yılında Kwon, Lim ve Simnett tarafından makale kaleme alınmıştır. Çalışma, bu politika girişiminin denetim kalitesi üzerindeki ekonomik etkisine ve denetim ücretleri üzerindeki ilgili etkilere ilişkin çıkarımlar sunmaktadır. Çalışmaya göre, denetim firmalarının politika sonrası zorunlu olarak rotasyona tabi tutulduğu durumlarda, denetim kalitesinin (anormal ihtiyari tahakkuklar olarak ölçülen) 2006 öncesi uzun süreli denetim durumlarına ve gönüllü rotasyon sonrası durumlara kıyasla önemli ölçüde değişmediğini gözlemlediler. Yazarlar, zorunlu olarak rotasyona tabi tutulan sözleşmeler için düzenleme sonrası dönemdeki denetim ücretlerinin, düzenleme öncesi döneme göre önemli ölçüde daha büyük olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Kwon, Lim ve Simnett, 2014).

2.1.5. Denetlenen Firma Karakteristiklerinin Denetim Ücretleri Üzerindeki Etkisi

Denetlenen firmaya özgü karakteristikler -aktif büyüklük, karlılık, kaldıraç oranı, iyi yönetim vb.- bize firma hakkında bilgi sağladığı için önemli bir çalışma

konusudur. Konu hakkında literatürde çok fazla çalışma yer almaktadır. 2014 yılında Urhoghide, Ruth ve Emeni tarafından yazılan makalede, müşteri büyüklüğü, karlılık, karmaşıklık, mali yıl sonu ve endüstrinin Nijerya'daki denetim ücretleri üzerinde önemli bir etkisi olup olmadığını incelenmiştir. Çalışmada örneklem olarak yayınlanan yıllık hesaplardan elde edilen ikincil veriler ve 2007-2011 yılları arasında Nijerya borsasında kote edilen 11 sektörden 153 şirket kullanılmıştır. Sonuç olarak, müşteri büyüklüğü, karlılık, karmaşıklık, mali yıl sonu ve endüstrinin Nijerya'daki denetim ücretleri üzerinde önemli bir etki yarattığını göstermiştir. Çalışmaya göre hemen hemen tüm yayınlanmış çalışmalarda bulunan denetim ücretlerinin en baskın belirleyicisi firma büyüklüğüdür ve bu çalışmada gösteriyor ki, firma büyüklüğü ile denetim ücreti arasındaki bağlantıya dair en eski ampirik kanıtlardan birini sağlayan Simunic (1980) ile tutarlıdır. Çalışmada belirtilen denetim ücretini etkileyen diğer unsur ise müşterinin finansal performansı olarak görünmektedir. Genel olarak, kuruluşun performansı ne kadar kötü olursa, denetçi için risk o kadar fazla olur ve denetim ücretinin o kadar yüksek olması beklenir. Son olarak bu çalışma, denetçi karmaşıklığının denetim ücretleri ile pozitif bir ilişkisi olduğu görüşüyle tutarlıdır (Urhoghide ve Emeni, 2014).

Benzer bir çalışma olan ve 2014 yılında Suryanto tarafından kaleme alınan makalede, müşteri özniteliğinin, denetçi özniteliğinin ve katılım özniteliğinin denetim ücretlerini etkileyen baskın faktörler olduğunu göstermektedir. Sonuçlar ayrıca denetim ücretlerinin risk kontrolü ve dolandırıcılığın önlenmesi üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir (Suryanto, 2014).

Denetim riski[11], denetimin gerçekleştirilmesinde denetçilerin göz önünde bulundurduğu hususlardan biridir, çünkü denetim sürecinde kullanılacak süre denetim riskinin oranı ile ilişkilidir. Bu nedenle, alınacak ücret miktarını etkileyecektir. Denetim riski düzeyine etki eden hususlardan biri olan finansal raporlama kalitesine

[11] "*Denetim riski, denetçinin önemli hata ve düzensizliklerden etkilenmiş olan bir finansal tablo hakkında istemeden olumlu görüş bildirme olasılığı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdaki önemli hatadan kasıt işletmelerin finansal tablo ve denetim raporlarını kullanarak işletme ile ilgili karar verecek olanların kararlarını etkileyebilecek seviyede olmasıdır"* (Varıcı ve Karakaş, 2017: 195).

ilişkin çalışma 2018 yılında Bala, Amran ve Shaari tarafından kaleme alınmıştır. Makalede Nijerya'da listelenen firmaların denetim ücretleri ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, veriler Nijerya'da 2012-2016 dönemi için kote edilen 88 firmadan toplanmıştır. Çalışma, daha yüksek denetim ücretlerinin daha düşük düzeyde isteğe bağlı tahakkuklarla ilişkili olduğunu ve dolayısıyla daha yüksek finansal raporlama kalitesi anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. Sonuç ayrıca, yönetim kurulundaki finansal uzmanların daha yüksek yüzdesinin muhasebe manipülasyonu derecesini azalttığını öne süren kaynak bağımlılığı teorisini[12] de desteklemektedir. Denetim riskine etkisi olan bir diğer konu ise iyi kurumsal yönetim uygulamalarıdır (Bala, Amran ve Shaari, 2018).

Konu hakkında 2015 yılında Rusmanto ve Waworuntu tarafından kaleme alınan makalede, iyi kurumsal yönetim uygulayan şirketlerde denetim ücretini etkileyen faktörleri incelemektir. Bu çalışma, 2011 ve 2012 yıllarında Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda listelenen şirketlerden bir veri örneği kullanmaktadır. Veriler, Wu (2012) tarafından geliştirilen model kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma, varlıkların (şirket büyüklüğü) müşteriler tarafından denetim firmalarına ödenen denetim ücretini önemli ölçüde etkilediğini bulmuştur. Yönetişim kalitesinin denetim ücretleri üzerine etkisini konu alan 2011 yılında Zaman, Hudaib ve Haniffa tarafından kaleme alınan makalede, yönetişim kalitesi ile denetçi ücretlendirmesi arasındaki ilişki üzerine yapılan önceki araştırmaları genişletmek amaçlanmıştır. Yazarlar, yönetişim kalitesi denetim komitesi etkinliğinin denetim ücretleri ve denetim dışı hizmet ücretleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Sonuç olarak, yönetim kurulu özellikleri kontrol edildikten sonra, denetim komitesi etkinliği ve denetim ücreti arasında sadece daha büyük müşteriler için anlamlı bir pozitif ilişki olduğunu tespit edilmiştir (Rusmanto ve Waworuntu , 2015).

[12] "*Günümüzde yoğun rekabet ortamında örgütler ihtiyaç duydukları kaynaklarını elde etmek için gittikçe daha fazla çevrelerine bağımlı olmaktadırlar. Örgütlerin bulundukları çevrelerinde yerine getirmeleri gereken faaliyetlerinin gerektirdiği kaynaklara bağlılık derecesi ise kaynak bağımlılığı yaklaşımı olarak ifade edilmektedir*" (Uysal ve İpçioğlu, 2008: 50).

Gelişmekte olan ülkelerin yönetim kaliteleri ve denetim riskine ilişkin literatürde çalışma konusu mevcuttur. 2018 yılında Umar, Kazim, Usman ve Ijaz tarafından kaleme alınan makalede, gelişmekte olan ülke Pakistan bağlamında yönetim kurulu ve denetim komitesi kalitesinin denetim ücretleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Sonuçlar, yönetim kurulu bağımsızlığı ve denetim ücretleri arasında olumlu bir ilişki olduğunu bildiren diğer çalışmalar ile benzerdir. Ayrıca çalışmada, yönetim kurulu yapısı ile denetim ücretleri arasında olumlu bir ilişki olduğunu kanıtlanmışken, denetim komitesi etkinliği ve bağımsız denetim ücretleri ile negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu çalışmada firma büyüklüğü ve firma performansı olmak üzere iki kontrol değişkeni kullanılmakta ve daha büyük firmaların daha karmaşık olduğunu ve denetçi için daha yüksek bir risk taşıdığını ve denetçinin de ücretini artırdığını tespit etmişlerdir. Sonuçlar ayrıca, firma performansı ile denetim ücretleri arasında, iyi performans gösteren şirketlerin daha bir riske sahip olduğundan denetim firmalarının bu firmalardan daha az denetim ücreti talep edeceğini göstermektedir. Sonuçlar ayrıca firma büyüklüğünün Pakistan'daki denetim ücretlerinin ana belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Bulgular, yüksek kaliteli denetim komitesine sahip şirketlerin daha düşük borç maliyeti avantajından yararlandığı yönündedir. Bu bulgular, iç denetim komitesinin yüksek kalitesine sahip firmaların vekalet maliyetini[13] (dış denetçi ücreti gibi) azaltabileceğini göstermektedir. Bu sonuçlar, dış denetçinin, güçlü iç denetim işlevine (yani yüksek kaliteli denetim komitesine) sahip olan firmaları daha az riskli olarak gördüğü ve denetim kapsamını azalttığı ve denetim ücretleri için daha az ücret aldığı fikrini desteklemektedir (Umar, Kazim, Usman ve Ljaz, 2018).

Firma performansını araştıran çok sayıda çalışma, özellikle de firma özelliklerinin performansa etkilerini ve bunun denetim ücretleri üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Öte yandan, denetim ücretlerinin fiyatlandırılması üzerine yapılan araştırmalar, bir müşterinin finansal durumunun, daha riskli müşterilerin daha kapsamlı denetim prosedürleri talep etmesi anlamında kritik bir faktör olduğunu

[13] "*Vekalet maliyetleri, yapı, gözlem ve yöneticiler bir dizi sınırlandırıcı sözleşme ile yatırımcılar arasındaki anlaşmazlıklara yönelik maliyetleri içermektedir*" (Çelik ve Bedük, n.d.: 50).

ampirik olarak kanıtlamıştır. 2012 yılında Moutinho tarafından kaleme alınan makalede, 2000-2008 dönemini kapsayan ABD'de işlem gören, finansal olmayan firmalar (yaklaşık 6000 firma yıl gözlemi) veri olarak kullanılmıştır. Modelde boyut, kaldıraç, satış büyümesi ve araştırma ve geliştirme yoğunluğu gibi standart kontrol değişkenlerini incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda işletme performansındaki artışlar (düşüşler), denetim ücretlerindeki düşüşlerle (artışlarla) bağlantılıdır (Moutinho, 2012).

2015 yılında Wang tarafından kaleme alınan makalede, şirket yönetişimi ve kar yönetiminde şirket özelliklerinin denetim ücreti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Temel olarak şirket yönetişimi ve kar yönetimindeki temel faktörler şirket ölçeğine ve finans riskine dayalı olarak ele alınmaktadır. Ampirik analiz, daha yüksek şirket yönetişim seviyesinin şirket vekalet maliyetini ve denetim riskini azaltabileceğini, dolayısıyla denetim ücretinin de azaldığını göstermektedir. Ampirik analiz, daha yüksek kar yönetimi seviyesinin riski artıracağını, dolayısıyla daha yüksek denetim ücretine neden olacağını göstermektedir (Wang, 2015).

2015 yılında Santos, Cerqueira ve Brandao tarafından yazılan makalede, denetim ve denetim dışı ücretlerin firma performansı ile ilişkili olup olmadığını incelemektedir, bu nedenle, işletme ve kurumsal yönetim özelliklerinin firma performansı üzerindeki etkisini dikkate alarak bu ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada kullanılan veriler, 2002-2014 dönemini kapsayan S&P 500 endeksini[14] oluşturan 416 finansal olmayan firmadan oluşmaktadır. Önceki çalışmalar, denetim ücretleri ile performans arasında önemli bir ilişki olduğunu bulmuştur, ancak bu çalışmada yazarlar, sadece denetim ücretleri ile öz kaynak karlılığı arasında olumsuz bir ilişkisi tespit etmiştir (Santos, Cerqueira ve Brandão, 2015).

[14] "*S&P 500 veya Standard & Poor's 500 endeksi, halka açık en büyük 500 ABD şirketinin pazar kapitalizasyon ağırlıklı bir endeksidir. Endeks, geniş kapsamlı ABD hisse senetlerinin en iyi göstergesi olarak kabul edilir*" (Finanswebde, n.d.).

Serbest nakit akışı (FCF) firma hakkında bilgi sağlayan önemli bir karakteristik özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuya ilişkin 2021 yılında Alves tarafından kaleme alınan makalede, serbest nakit akışı ve denetim ücretleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu çalışma yüksek serbest nakit akışlı[15] firmaların daha fazla denetim ücreti ödediğini göstermektedir (Alves, 2021).

Denetlenen firmanın mülkiyet özelliklerine ilişkin Mitra, Hossain, ve Deis tarafından 2007 yılında kaleme alınan makalede, mülkiyet özellikleri ile denetim ücretleri arasındaki ampirik ilişki incelenmektedir. Kurumsal yatırımcıların firmaları yüksek kaliteli denetim hizmeti almaya teşvik ettiği argümanıyla tutarlı olarak, dağınık kurumsal hisse senedi sahipliği ile denetim ücretleri arasında önemli ölçüde olumlu bir ilişki bulmuştur. Öte yandan, kurumsal blok hisse senedi sahipliği ile denetim ücretleri arasında önemli ölçüde olumsuz bir ilişki gözlemlenmiştir. Bulgu, büyük kurumsal hissedarların finansal raporlama süreci de dahil olmak üzere kurumsal ilişkileri aktif olarak izlediği ve raporlanan finansal sayılarda önemli yanlışlık olasılığını azalttığı arz yönlü risk argümanını desteklemektedir. Böyle bir ortamda, denetim riski daha düşük hale gelir, bu da düşük bir risk primine ve / veya daha düşük düzeyde denetim katılım çabalarına ve dolayısıyla daha düşük denetim ücretlerine yol açacaktır. Bununla birlikte, kurumsal olmayan blok sahipliğinin denetim ücretleri ile önemsiz bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, yönetimsel hisse senedi sahipliği ile denetim ücretleri arasında, yöneticilerin fırsatçı raporlama davranışlarının mülkiyet çıkarlarındaki artışla azaldığı fikriyle tutarlı olarak önemli ölçüde olumsuz bir ilişki bulunmuştur. Yüksek sahiplik oranına sahip yöneticilerin, fırsatçı nedenlerle finansal sonuçları yanlış bildirme olasılığı daha düşüktür. Bu durum, sonuç olarak risk primini ve / veya denetim çabalarının kapsamını düşürerek daha düşük denetim ücretlerine yol açmaktadır (Mitra, Hossain ve Deis, 2007).

[15] "*Serbest nakit akışı (Free Cash Flow- FCF) kavramı ilk defa 1986'da Jensen (323-329) tarafından ortaya atılarak "sermaye maliyeti ile ıskonto edildiğinde pozitif net şimdiki değer veren bütün projelerin finansmanı için gerekli nakit akımını aşan kısım" şeklinde tanımlanmıştır*" (Rımaz ve Ayanoğlu, 2020: 21).

Firmaların halka arz edilmeden önce ödediği denetim ücreti ile halka arz sonrası ödediği denetim ücretlerinde bir değişmenin olup olmadığı konusu Weber, Venkataraman ve Willenborg tarafından 2008 yılında kaleme alınan makalede açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada, denetlenen firmaların halka arz edilme tarihi öncesi ve sonrasında denetimin kalitesi ve denetim ücretleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Denetim ücretleri ile ilgili olarak, denetçilerin halka arz sonrası sözleşmelerden daha yüksek ücretler kazandıklarını görülmüştür (Weber, Venkataraman ve Willenborg, 2008).

Harjoto, Laksmana ve Lee tarafından 2015 yılında kaleme alınan makalede, CEO ve denetim komitesi üyelerinin (direktörlerin) cinsiyet ve etnik kökenlerinin ABD firmalarında denetim ücretleri ve denetim gecikmesi üzerindeki etkisini incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada örneklem olarak, 2000 ve 2010 yılları arasındaki firma düzeyindeki verileri kullanarak, CEO ve direktör cinsiyet ve etnik kökeninin denetim ücretlerinin ve denetim gecikmesinin belirleyicileri olduğu hipotezlerini destekleyen ampirik kanıtlar sunulmuştur. Yönetim kurulu özelliklerine, özellikle de yönetim kurulu bağımsızlığına, çalışkanlığına ve uzmanlığına odaklanarak denetim ücretlerinin ve denetim gecikmesinin belirleyicilerini kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Yazarlar, kurumsal liderlik ve yönetim kurulundaki cinsiyet ve etnik köken çeşitliliğinin bir firmanın denetim ücretlerini ve denetim gecikmesini etkilediğine dair ampirik kanıtlar sunmaktadır. Çalışmaya göre, kadın CEO'ların, etnik azınlık CEO'larının ve etnik azınlık yöneticilerinin (denetim komitesi üyeleri), daha yüksek denetim ücretleriyle ilişkili olduğunu görüyoruz. Yazarlar ayrıca, denetim komitelerinde etnik azınlık yöneticilerinin daha yüksek bir yüzdesine sahip firmaların önemli ölçüde daha yüksek denetim ücretleri ödediklerini bulmuşlardır. Kadın denetim komitesi üyelerinin oranı denetim ücretleri ile ilişkili değildir. Bununla birlikte, bir kadın başkana sahip denetim komiteleri, denetim fiyatlandırmasının arz tarafı argümanıyla tutarlı olarak daha düşük denetim ücretleri ile ilişkilidir (Harjoto, Laksmana ve Lee, 2015).

2015 yılında Jha ve Yu tarafından kaleme alınan makalede, firmaların sosyal sermayelerinin[16] denetim ücretleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada örneklem olarak, 2000-2009 dönemini kapsayan 5.000'den fazla firma için 28.000'den fazla denetim ücreti incelenmiştir. Sosyal sermaye, bir bölgedeki karşılıklı güven düzeyini ölçer. Çalışmanın sonucunda, denetçilerin müşterilerinin güvenilirliğini firmanın merkezinin nerede olduğuna göre değerlendirdiğini ve firmaya daha az güvendiklerinde daha fazla risk prim talep ettiklerini göstermektedir. Sonuç olarak, merkezi ABD'nin yüksek sosyal sermayeye sahip bölgelerinde bulunan firmaların daha düşük denetim ücretleri ödediği görülmektedir (Jha ve Yu, 2014).

2.1.6. UFRS'in Benimsenmesinin Denetim Ücretleri Üzerindeki Etkisi

"Başta yatırımcılar olmak üzere tüm kullanıcılar için, daha kaliteli, daha güvenilir, daha doğru ve her şeyden önemlisi ihtiyaca uygun ve karşılaştırılabilir bilgi üretilmesinin son yıllarda hızla önem kazandığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu nedenle, muhasebe dünyasında tek çözüm yolu, UFRS'nin kabulü olmuştur" (Sultanoğlu, 2020: 27). UFRS'ler, dünya çapında muhasebe standartlarını uyumlu hale getirmek amacıyla, hazırlanan finansal tabloların işletmelerin finansal durumunu, performansını ve finansal durumunda meydana gelen değişiklikleri gerçeğe uygun bir biçimde hazırlanmasını, gerekli dipnotlara da yer verilerek doğru bilgileri içermesini ve muhasebe politikalarının uygulanmasını, bu sayede, dış kullanıcılara bilginin ihtiyaca uygun, güvenilir, karşılaştırılabilir ve anlaşılabilir olarak benzer formlarda sunulmasını amaçlayan standartlardır (Atmaca ve Çelenk, 2011). Mevcut literatürde UFRS'den kaynaklı bilgi karmaşasından dolayı bağımsız denetçinin mesleki

[16] "*Toplum kesimlerinin ve fertlerin birbirlerine olan güven düzeyi, yazılı olan ve olmayan her türlü toplumsal davranış ve kurallardan oluşan normlar ve sosyal içerikli iletişim imkânlarının niteliği, sosyal sermayenin genel düzeyini belirlemektedir. Bu çerçevede sosyal sermaye en basit şekliyle; toplum kesitleri arasındaki güvene dayalı ilişkiler düzeyi olarak tanımlanabilmektedir*" (Karagül ve Dündar, 2006: 63).

uzmanlığına ve deneyimlerine daha fazla ihtiyaç duyulmasının, UFRS döneminde bağımsız denetçi ücretlerini arttırdığının altı çizilmektedir.

2014 yılında Risheh ve Saeed tarafından kaleme alınan makale de Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nın (UFRS) benimsenmesinin Ürdün'deki denetim ücretleri üzerindeki etkisi olup olmadığını amaçlamaktadır. Çalışmada kullanılan veriler Umman Menkul Kıymetler Borsası'nda (ASE) işlem gören Ürdünlü sanayi şirketlerinin yıllık raporlarının bir örneğinden elde edilmiş ve kamuya açık bilgilere dayanmaktadır. Çalışmanın örneklemi, 1998-2011 döneminde borsada işlem gören 91 şirketi temsil eden toplam 1274 finansal tablodan elde edilen verilerden oluşmaktadır. Verilerin analizinde en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır ve denetim ücretleri bağımlı değişken iken müşteri boyutu, operasyonel karmaşıklık ve risklerin çeşitli yönleri verileri bağımsız değişken ve kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu çalışmada şerefiye[17] verileri de modele dahil edilmiştir. Sonuç olarak, UFRS'nin benimsenmesinin, UFRS uyumlu dönemde Ürdün'de listelenen sanayi şirketleri için denetim ücretlerini önemli ölçüde artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca, Akıllı ve Uzman İşletmeler (INTEXP) üzerindeki önemli ölçüde pozitif katsayıların, uluslararası muhasebe firmalarının üyelerinin yerel Ürdünlü firmalarından daha yüksek düzeyde denetim ücreti talep ettiğini göstermektedir. Ayrıca, tüm kontrol değişkenlerinin (şerefiye, alacak, zarar, firma büyüklüğü ve toplam varlıklar) denetim ücretleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır (Risheh ve Saeed, 2014).

Yine UFRS'nin benimsenmesini konu alana Musa, Salman, Amoo ve Subair tarafından 2020'de kaleme alınan çalışmada, firmaya özgü özelliklerin Nijerya'daki kote edilmiş tüketim malları firmalarının denetim ücretleri üzerindeki etkisini, amaçlı bir örnekleme tekniği kullanarak araştırmıştır. İkincil veriler, şirketlerin 2009-2016 dönemine ait yıllık raporlarından elde edilmiştir. Sonuç, denetlenen kişi büyüklüğü,

[17] "*Şerefiye, işletmenin değerli varlıklarından meydana gelen önemli bir kalemidir. Şerefiye, bir işletmenin hisse senetlerinin itibari değeri ve işletmenin faaliyet değerini meydana getiren değer olarak ifade edilmektedir. Ayrıca, şerefiye varlıklardan beklenen kârdan daha çok kazançların olması ya da aşırı kâr olması sonucu ortaya çıkan know-how ve tecrübelerin parasal değeridir*" (Akgün, 2009: 19).

denetlenen riski, denetlenen karlılığı ve UFRS'nin benimsenmesi çalışmada test edilmiştir. Yalnızca denetim firması büyüklüğü ve UFRS'nin benimsenmesinin denetim ücretleri ile pozitif ilişkili olduğu, diğer faktörlerin ise denetim ücretleri ile negatif ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur. Bu bulguya dayanarak, bu çalışma, firmanın spesifik faktörlerinin Nijerya tüketim malları firmalarındaki denetim ücretlerinin ana itici güçleri olduğu sonucuna varmıştır (Musa, Salman, Amoo ve Subair, 2020).

Denizaşırı firmalar için yürürlüğe giren mevzuat değişikliklerini konu alan çalışmalarda da aslında UFRS'nin benimsenmesinin denetim ücretleri üzerinde önemli etkileri olduğu görülmüştür. Bu çalışma, Griffin, Lont ve Sun 2009 yılında yayımlanmış ve 2002-2007 yılları arasında denizaşırı ve yerel yönetişim mevzuat değişikliklerinin Yeni Zelanda denetim firmalarının denetim ve denetim dışı ücretleri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Veriler, OSIRIS veri tabanındaki şirketler için yıllık denetim ücretini, denetim dışı ücreti ve finansal verileri, 2002'den 2007'ye kadar mali yıl sonu raporlarından elde etmişlerdir. Modelde ücret değişikliklerinin zamanlamasını denizaşırı ve yerel reformların görülme sıklığıyla ilişkilendirmek için zamansal ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) gösterge değişkenlerini kullanılmıştır. Yazarlar çalışmada Yeni Zelanda denetim firmaları bu yönetişim düzenleyici girişimler ışığında nasıl bir performans sergiledi? sorusuna da cevap aradılar çünkü ABD ve Avustralya'da önemli denetim ve denetim dışı ücret değişikliklerine katkıda bulunan SOX[18], CLERP 9[19] veya benzeri denizaşırı yönetişim girişimlerinin benzer etkilerle Yeni Zelanda denetim pazarına da aynı etkiyi gösterip göstermediğini tespit etmek istediler. Şirket büyüklüğünü, karmaşıklığını ve riskini

[18] "*Sarbanes Oxley Kanunu, 1934 yılından bu yana ABD'de halka açık şirketler için getirilen gerek muhasebe ve gerekse denetim düzenlemeleri anlamında dünyadaki en önemli kanunlardan biridir. Sarbanes Oxley Kanunu'nun amacı, şirketlerin sermaye piyasası mevzuatı veya diğer amaçlara uygun şekilde halka yapacakları açıklamaların doğruluğunu ve güvenirliğini artırmak suretiyle yatırımcıları korumaktır*" (Temel, 2008: 84).

[19] "*Amerika'da yapılan düzenlemeler derecesinde olmasa da HIH gibi kurumsal skandalların yaşanmasıyla birlikte Avusturalya'da Amerika'daki düzenlemelere benzer düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan en önemli düzenleme, denetim ve finansal raporlama ile ilgili birçok reformu içeren ve CLERP 9 olarak adlandırılan yasanın 2004 yılında çıkarılması ile gerçekleşmiştir. Bu yasa ile diğer ülkelerde olduğu gibi ayrı bir gözetim sistemi kurulmaksızın mevcut kurumlara denetçilerin ve denetim firmalarının gözetimi sorumluluğu dağıtılmıştır*" (Acar M. , 2021: 38).

kontrol ettikten sonra, Yeni Zelanda denetim ücretlerinin genellikle 2002'den 2006'ya kadar arttığını gözlemlemiştir. Özellikle, denetim ücretlerinin UFRS'nin kabulünden önceki yılda, kabul edilme yılında ve sonraki yıllarda önemli ölçüde arttığını görülmüştür. Sonuç olarak, denetim ücretlerinde belirtilen yıllar arasında artış olduğu saptanmıştır ve bu artışın daha önceki denizaşırı yönetişim reformlarıyla değil, Yeni Zelanda UFRS'ye geçiş ve benimsenmesiyle ilişkili olduğu saptanmıştır (Griffin, Lont ve Sun, 2009).

2.1.7. Farklı Piyasa ve Rekabet Yapılarının Denetim Ücretleri Üzerindeki Etkisi

Uluslararası ve Türkiye'de yer alan farklı piyasa ve rekabet yapılarının da denetim ücretleri üzerine etkileri olduğu düşünülmektedir. Piyasa birçok denetlenecek firma ve denetimi gerçekleştirecek firmayı bünyesinde barındırdığı için firmalar arasında rekabet kaçınılmazdır. 1992 yılında Maher, Tiessen, Colson ve Broman tarafından kaleme alınan makalede amaçlanan, bağımsız denetim hizmetleri için piyasada rekabetin belirgin bir şekilde arttığı bir dönemde denetim ücretlerinin davranışını açıklamaktır. Örneklem olarak kullanılan veriler, Michigan Üniversitesi veri tabanında dış denetim ücretlerini bildiren halka açık bir dizi şirketten elde edilmiştir. Denetim hizmetleri pazarının muhtemelen daha rekabetçi hale geldiği bir dönemde denetim ücreti davranışını tanımlayan yazarlar 1977 ve 1981 yılları arasında denetim ücretlerinde önemli bir düşüş buldu, bu da denetim endüstrisinin giderek daha rekabetçi hale geldiği iddialarıyla tutarlıydı. Bu çalışmanın sonuçları, bağımsız denetim hizmetleri piyasasında ücret rekabetinin arttığı iddialarıyla tutarlıdır. Bu dönemde denetim mesleğinde ve piyasada meydana gelen değişikliklerin sayısı göz önüne alındığında, meslekteki belirli değişikliklerin denetim ücretleri üzerindeki etkileri hakkında nedensel çıkarımlarda bulunmak zordur (Maher, Tiessen, Colson ve Broman, 1992).

Farklılaşmış piyasa yapılarının da denetim ücretleri üzerine etkileri olabileceği düşünüldüğü için Homayoun ve Hakimzadeh'in 2017 yılında aile

şirketlerinden oluşan piyasa yapısını incelmiştir. Makalede yazarlar Tahran borsasındaki aile şirketlerinde denetim ücreti ile denetim kalitesi arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamıştır. Çalışma 2007-2014 tarihlerini kapsamaktadır. Örneklem olarak 30 aile şirket ve 30 aile dışı şirket seçilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak denetim ücreti ve denetçi seçimi verileri kullanılmıştır. Bu araştırmadaki bağımsız değişken aile kontrolüdür. Firma bir aile şirketi ise, bu değişken 1'e eşittir ve değişken aile değilse 0'a eşittir. Kontrol değişkeni olarak aile dışı kurumsal mülkiyet, denetim karmaşıklığı, stok oranı alacak oranı, firma büyüklüğü, finansal kaldıraç, kârlılık ve diğer kontrol değişkenleri kullanılmıştır. Yazarlar hipotez testi için iki bağımsız örneklem t-testi ortalama karşılaştırması ve regresyon modelini kullanmıştır. Bu araştırmanın sonuçları, aile ve aile dışı şirketlerde denetim ücreti arasında anlamlı bir fark bulunduğunu, ayrıca aile ve aile dışı firmaların büyüklük ve denetçi uzmanlığı açısından anlamlı bir farklılık göstermediğini göstermektedir. Sonuçlar, aile şirketlerinin aile dışı şirketlere kıyasla daha düşük denetim ücretleri ödediğini göstermektedir (Homayoun ve Hakimzadeh, 2017).

Hesap verebilirlik için artan talep göz önüne alındığında, bu sektördeki denetim fiyatlandırması sorunlarını araştırmaya başlamaya ihtiyaç duyan Beattie, Goodacre, Pratt ve Stevenson 2001 yılında makaleyi kaleme almıştır. Makalede hayırseverlik sektöründeki denetim ücretinin belirleyicilerini araştırmayı amaçlayan yazarlar, denetim ücreti belirleyicileri olarak daha önceki özel sektör firma çalışmalarında olduğu gibi, büyüklük, organizasyonel karmaşıklık ve denetim firmasının konumunu başlıca belirleyici olarak tespit etmiştir. Ayrıca çalışmada, denetim ücretleri ile denetim dışı hizmetlerin ücretleri arasında olumlu bir ilişki olduğu da gözlenmektedir. Fon toplayan hayır kurumlarının daha karmaşık denetim ortamında, sonuçlar 6 büyük denetim firmasının daha yüksek denetim ücret aldığını göstermektedir. Son olarak, çalışma, bu sektördeki denetim ücreti oranının özel sektör şirketlerine kıyasla önemli ölçüde daha düşük olduğunu göstermektedir (Beattie, Goodacre, Pratt ve Stevenson, 2012).

Belçika piyasasını konu alan bir diğer çalışmada piyasanın çeşitli bileşenlerinin denetim ücretleri üzerine etkileri araştırılmıştır. 2016 yılında Hardies tarafından kaleme alınan makalede, rekabet ve fiyat arasındaki ilişki incelenmiştir. Daha doğrusu, Belçika denetim piyasasının piyasa yapısının çeşitli bileşenlerinin denetim fiyatlandırmasını nasıl etkilediğini incelenmiştir. Kanıtlar gerçekten de konsantrasyonun (pazar gücü), yakın rakiplerin rekabet baskısının (pazar payı açısından) ve pazar büyüklüğünün, görevdeki denetçiye ödenen denetim ücretlerinin seviyesini etkileyen ayırt edilebilir faktörler olduğunu göstermektedir. Birbirinden bağımsız olarak, denetim ücretleri daha büyük denetim pazarlarında, daha yoğun denetim pazarlarında ve görevdeki denetçinin en yakın rakibine kıyasla daha fazla pazar gücüne sahip olduğu durumlarda daha yüksektir. Özetle sonuç olarak, konsantrasyonun (piyasa gücü), yakın rakiplerin rekabet baskısının ve pazar büyüklüğünün, görevdeki denetçiye ödenen denetim ücretlerinin seviyesini etkileyen ayırt edilebilir faktörler olduğunu göstermektedir (Hardies, 2016).

Yine piyasa yoğunlaşması hakkında 2018 yılında kaleme alınan makalede, denetim piyasası yoğunlaşması ile denetim ücretleri arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. 1980'lerin sonu-1990'ların başında birkaç büyük denetçi konsolidasyonu, Arthur Andersen'in 2001'deki çöküşü ile, küresel denetim pazarının yoğunlaşmasını kolaylaştırmıştır. Daha sonra, düzenleyiciler, kartel fiyatlandırması da dahil olmak üzere bu konsantrasyonun potansiyel zararlı etkileri konusunda ciddi endişelerini dile getirmişlerdir. 17 ülkeden büyük bir örneklem kullanarak, çalışmadaki temel bulgu düzenleyicilerin endişesiyle tutarlı olarak, piyasa konsantrasyonu ve ücretler arasında önemli ölçüde olumlu bir ilişki olduğu yönündedir (n.d., 2018).

Çin piyasasında denetim piyasası yoğunlaşmasının denetim ücreti üzerindeki etkilerini incelemek adına 2015 yılında, Huang, Chang ve Chiou tarafından kaleme alınan makalede, gelişmiş ülkelere kıyasla rekabetin yoğun olduğu ve yasal ortamın nispeten zayıf olduğu Çin'de denetim piyasası yoğunlaşmasının denetim ücretleri ve denetim kalitesi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Veriler 2001-2011 dönemi için 12.334 firma yılı gözleminden elde edilmiş ve analize tabi tutulmuştur. Sonuç olarak,

yoğunlaşma ve denetim ücretleri arasında önemli bir pozitif ilişki buldular (Huang, Chang ve Chiou, 2015).

2.1.8. Denetçi Karakteristik Yapılarının Denetim Ücretleri Üzerine Etkisi

Bağımsız denetimi gerçekleştiren ve denetim komitelerinde yer alan sorumlu denetçi ve diğer denetçilerin görevlerini yerine getirirken uymakla yükümlü oldukları kanun, yasa, mevzuat ve ilkeler olsa da davranışsal, kültürel, eğitimsel kısacası karakteristik farklılıklar yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Konu literatürde uzun yıllardır çalışılan bir konu olmuştur. Çünkü denetçilerin karakteristik farklılıklarının denetim ücretleri üzerinde etkisi olup olmayacağı merak edilen bir tartışma konusudur. 2014 yılında Cahan ve Sun tarafından kaleme alınan makalede, denetçi deneyiminin denetim ücretleri ve denetim kalitesi üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada sonuç olarak, deneyimin denetim ücretleriyle olumlu yönde ilişkili olduğunu ve mutlak isteğe bağlı tahakkuklarla olumsuz ilişkili olduğunu görmekteyiz. Çalışmanın bulguları, daha deneyimli denetçilerin daha az deneyimli denetçilerden daha yüksek kaliteli denetim hizmetleri sunduğunu göstermektedir. Daha kaliteli denetim hizmetleri daha yüksek bilgi birikimi, sorumluluk ve yargı gerektireceği için daha yüksek denetim ücretleri ile ilişkilendirilebilir. Genel olarak, sonuçlar denetçilerin kişisel özelliklerinin, denetim sürecinde uygulanacak özen düzeyinin bir işareti olarak hizmet edebileceğini göstermektedir (Cahan ve Sun, 2015).

Denetçi uzmanlığı ile ilgili önceki araştırmalar, denetçi uzmanlığı ile denetim kalitesi arasında olumlu bir ilişki olduğunu ima eder, ancak uzmanlığın denetim ücretleri üzerindeki etkisi karışıktır. Bu nedenle, 2007 yılında Lowenshon, Johnson, Davies ve Elder tarafından kaleme alınan makalede, denetçi uzmanlığının algılanan denetim kalitesi ve denetim ücretleri üzerindeki etkilerini incelenmiştir. Çalışmada veri olarak, 241 Florida yerel yönetim finans direktörü araştırılmış ve uzmanlığın algılanan denetim kalitesiyle olumlu yönde ilişkili olduğunu, ancak denetim

ücretleriyle ilişkili olmadığı görülmüştür. Ayrıca çalışmada, genellikle önceki araştırmalarda daha yüksek denetim kalitesi için bir veri olarak kullanılan 5 büyük denetim firmasının[20], algılanan denetim kalitesinin artmasıyla aynı şekilde ilişkili olmadığını, ancak sürekli olarak daha yüksek denetim ücretleri talep ettiği görülmüştür (Lowensohn, Johnson, Elder ve Davies, 2007).

Yine konu hakkında 2017 yılında Liu tarafından kaleme alınan makale de bireysel olarak denetçilerin karakteristik yapılarının denetim ücretleri üzerinde etkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Bu makale, denetçinin bireysel özelliklerinin denetim ücretleri üzerindeki etkisi, yaş, cinsiyet, eğitim geçmişi, pozisyon, denetim yılı sayısı ve açıklayıcı değişkenler olarak meşguliyet hakkında ampirik çalışma yapmak için 2010'dan 2015'e kadar Çin'de listelenen şirketlerin verilerine dayanmaktadır. Bu makale denetim ücretlerinin bireysel denetçi düzeyinde regresyon modelini oluşturmakta ve yaş, cinsiyet, eğitim geçmişi, endüstri uzmanlığı, pozisyon ve meşguliyetin hepsinin denetim ücretleri ile önemli ölçüde korelasyona sahip olduğunu bulmaktadır. Cinsiyeti kadın, daha genç, ortak olan ve daha yüksek eğitim derecesine, daha fazla denetim deneyimine ve daha yüksek itibara sahip denetçilerin daha yüksek denetim ücretleri alma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir (Liu, 2017).

Kadınlar ve erkekler arasındaki davranış farklılıkları, denetim sorumlu ortağının cinsiyetinin denetimin fiyat belirlemesi üzerinde etkileri olabileceğini düşündürmektedir. Buna istinaden, 2011 yılında Ittonen ve Peni tarafından kaleme alınan makalede, sorumlu denetim ortaklarının belirlenebileceği bir ortamda denetçinin cinsiyetinin denetim ücretleri üzerindeki etkisini incelemektedir. Sonuç olarak kadın denetim sözleşme ortakları olan firmaların önemli ölçüde daha yüksek denetim ücretlerine sahip olduğunu gösteren kanıtlar bulmuşlardır. Bu ilginç bir bulgu olsa da onu destekleyecek net bir teorik açıklama bulunmamaktadır. Kadın denetçilerin titizliği, daha düşük aşırı güven ve daha yüksek hazırlık seviyesi de

[20] "*1998'in temmuz ayında Price Waterhouse'ın Coopers & Lybrand ile birleşerek Pricewaterhouse Coopers-PwC olması ile de altı büyükler beş büyüklere dönüşmüştür*" (Uyar ve Çelik, n.d.: 142).

denetim yatırımında artışa ve dolayısıyla daha yüksek denetim ücretlerine yol açabilir (Ittonen ve Peni, 2011).

2015 yılında Hardies, Breesch ve Branson tarafından kaleme alınan adlı makalede, kadın denetim ücreti priminin (yani, kadın denetim ortakları için daha yüksek denetim ücretleri) varlığını araştırmışlardır. Çalışmada 2008-2011 döneminde 93 kadın ve 599 erkek denetim ortağı tarafından denetlenen Belçikalı firmalardan 57.723 firma yılı gözlemini analiz edilmiştir. Sonuçlar, müşteri firmaların kadın denetçilere daha yüksek denetim ücretleri (yaklaşık yüzde 7 oranında) ödediğini göstermektedir. Yazarlar bulgularını iki aşamalı Heckman ve sabit etki modelleri ile sağlamlık kontrolü yaparak doğrulamaktadır. Bu çalışmadaki birleşik kanıtlar, kadın denetim ücreti priminin varlığını doğrulamaktadır. Bu ücret primi, bilgi, beceri, yetenek, tercih ve davranıştaki cinsiyet farklılıkları nedeniyle veya arz yönlü faktörler nedeniyle (örneğin, çeşitlilik talebi, denetim kalitesi hakkındaki cinsiyete dayalı algılar veya müşteri memnuniyeti) nedeniyle mevcut olabilir (Hardies, Breesch ve Branson, 2015)

2.1.9. Denetim Kalitesi Kavramının Denetim Ücreti Üzerine Etkisi

"*Denetim kalitesi, bir şirketin finansal tablolarına ilişkin uygun görüş sunmak ve bu görüşü gerekli kanıtlarla ve objektif yargılara desteklemek olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifade ile denetçiler bağımsız, güvenilir ve yeterli denetim kanıtları ile desteklenmiş denetim raporları sağladıklarında kaliteli bir hizmet vermiş olacaklardır. Denetim kalitesi diğer tüm kalite ile ilgili süreçlerde olduğu gibi toplu bir sorumluluktur ve denetim şirketinin tüm kademelerinde yer almalıdır*" (Durukan ve İkiz, 2007: 37)

2015 yılında Moraes ve Martinez tarafından kaleme alınan çalışmada, Brezilya pazarında denetim ücretleri ve denetim kalitesi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada yazarlar regresyonları, hizmetleri için daha az ücret alan

denetim firmalarının, müşteri şirketleri tarafından kazanç yönetimi konusunda daha rahat olma eğiliminde oldukları hipotezini doğrulamak veya çürütmek amacıyla analiz etmiştir. Sonuçlar bu hipotezi doğrulamaktadır. Anormal denetim ücretlerinin Brezilya sermaye piyasasındaki anormal isteğe bağlı tahakkuklarla ilgili olduğunu veya başka bir deyişle, daha agresif kazanç yönetiminin ağırlıklı olarak denetim hizmetleri için beklenenden daha az ödeme yapan firmalar arasında gerçekleştiğini belirtmiştir. Çalışmada vurgulanmak istenen, yöneticilerin bakış açısından, düşük bir ücreti kabul etmek isteyen bir denetçiyle sözleşme yapmak cazip gelse de denetim firmalarının bir maliyet yapısına sahip olduğunu ve anormal derecede düşük ücretlerin, denetçilerin hizmetlerini yerine getirirken daha az ihtiyatlı davranacağını ve böylece denetim kalitesini olumsuz yönde etkileyeceği anlamına gelebilmektedir (Moraes ve Martinez, 2015).

2021 yılında Salmen, Khaled ve Kamal tarafından kaleme alınan makalenin amacı, GCC bölgesinde işlem gören şirketler arasında denetim ücretlerinin denetim kalitesi ile ilişkisini belirlemektir. Çalışmada örneklem olarak, 2005-2010 döneminde sırasıyla olaydan önceki ve sonraki dönemler için GCC borsalarında işlem gören toplam 104 ve 108 finansal olmayan şirket incelenmiştir. Çalışmanın sonucu, denetim ücretleri ile denetim kalitesi arasındaki ilişkinin önemli ve olumlu olduğunu göstermektedir. OLS regresyonuna göre sonuçlar, yeni denetçi seçiminden önceki ve sonraki dönemler için denetim ücretleri ile denetim kalitesi arasında önemli ölçüde pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Salmen, Khaled ve Kamal, 2021).

2.1.10. Mali Kriz Zamanlarının Denetim Ücreti Üzerine Etkisi

"*Devletin düzenleyici rolünün işleyişinde ve denetim mekanizmalarında görülen zaafların krizin oluşmasında etkili rol oynaması, krizle mücadele arayışlarında da bu alana ağırlık verilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle ulusal yönetimler ve uluslararası kuruluşlar, mevcut denetim mekanizmalarını güçlendirme ve gerekli alanlarda yeni denetim/gözetim otoriteleri oluşturma yoluna gitmişlerdir. Öte yandan finansal yapı ve işleyiş hakkındaki bilgi eksikliğinin küresel krizi beslemesi*

de güvenilir bilgi üretiminin önemini bir kez daha çarpıcı şekilde ortaya koymuş ve bu alanda ihtiyaç duyulan objektif ve güvenilir bilgiyi sağlayacak temel kaynak olarak bağımsız denetimin önemi artmıştır" (Köse, 2013: 99). Bu durumda denetim kavramını daha önemli bir noktaya getirmiş ve denetçilere daha fazla sorumluluk yüklenmiştir. Denetçiler daha güvenilir ve doğru görüşler verebilmek için süreci daha kapsamlı ve kontrollü bir biçimde ele almaya başlamışlardır. Bu durumunda doğrudan denetim ücretleri üzerine etkisi olması beklenmektedir.

2015 yılında Alexeyeva ve Svanström tarafından kaleme alınan makalede, küresel finansal kriz (GFC) sırasındaki denetim ve denetim dışı ücretleri, denetim dışı hizmetlerin sağlanması açısından nispeten seyrek olarak düzenlenen bir ortamda araştırmayı amaçlamıştır. Denetim ve denetim dışı ücretler GFC öncesi (2006-2007), GFC (2008-2009) ve GFC sonrası (2010-2011) dönemlerde incelenmiştir. Makroekonomik koşullar, müşteri risklerini, talebi ve farklı hizmet türleri için ödeme kabiliyetini ve denetçinin artan müşterinin riskine verdiği tepkiyi ve piyasa rekabetinin derecesini etkileyebilir. Bu koşullar nihayetinde satın alınan hizmetlerin miktarını ve fiyatlarını etkileyebilir. Bulgular, şirketlerin ve denetçilerin, düzenleyicilerin ve dış yatırımcıların ilgisini çeken dalgalı bir ekonomik ortamda nasıl davrandıklarını göstermektedir. 2012 yılında Stockholm OMX'te listelenen 714 firma yılı gözlemini kullanarak, denetim ve denetim dışı ücretlerin GFC öncesi, GFC ve GFC sonrası dönemler arasında değiştiğini göstermişlerdir. Denetçiler, artan denetim raporlama gecikmelerinin olmamasına rağmen, GFC öncesi döneme kıyasla daha yüksek denetim ücretleri talep etmişlerdir (Alexeyeva ve Svanström, 2015).

2020 yılında Almedia ve Silva tarafından kaleme alınan makalede, zaman (İspanyol durgunluğunun daha yüksek olduğu üç yıllık dönem ve takip eden üç yıllık dönem) ile denetim ücretleri arasında bir ilişki olup olmadığını dikkate almaktadır. Uluslararası mali kriz, İspanyol ekonomisini 2008'den 2010'a kadar yedi ardışık durgunluk dönemiyle birlikte bir gerileme sarmalına sokmuştur. Bu dönemde, İspanyol şirketleri büyüme ve likidite sorunları ve kredi kısıtlamaları ile karşı karşıya kalmış ve bu da iş risklerini artırmıştır. Uluslararası literatür, iş riski ile denetim

ücretleri arasında bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır. 2008-2013 yıllarında SABI-Bureau Van Dijk veri tabanından elde edilen ve denetçiler tarafından 119 imalatçı firmaya uygulanan finansal tabloları ve yıllık denetim ücretlerini analiz edilmiştir. Denetim ücretleri ile modelin diğer değişkenleri arasındaki pozitif ve negatif korelasyonlara rağmen elde edilen sonuçlar tamamen kesin ve tutarlı değildir. Zaman ve denetim ücretleri arasındaki zayıf bir ilişkiye işaret etmekte, Amerikan gerçekliğini kısmen doğrulamakta, ancak Avustralya, Çin, İsveç ve Güney Kore'de yapılan çalışmaları desteklememektedir (Almedia ve Silva, 2020).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Veri Toplama Süreci

Çalışmada bağımlı değişken olarak kullanılan bağımsız denetim ücreti verileri KAP sisteminde yayınlanan finansal tablolarda yer alan dipnotlar kısmından elde edilmiştir. Bağımsız değişken olarak kullanılan denetlenen firmanın kaldıraç, aktif büyüklük, aktif büyüme oranı ve aktif karlılığı gibi değişkenler FINNET mali analiz programı aracılığı ile elde edilmiştir. Denetçilere ilişkin bilgiler ise aşağıdaki süreç takip edilerek elde edilmiştir. İlk olarak 2020 ve 2021 yılında denetlenen firmaların denetim raporları elde edilmiştir. Daha sonra bu denetim raporlarına imza atan denetçilerin isimlerini bu raporlar aracılığı ile ulaşılmıştır. Bu denetçilerin, cinsiyet, deneyim, eğitim düzeyi gibi özellikleri Linkedin aracılığı ile araştırılmıştır. Denetlenen firma ile denetim firması arasındaki ilişki süresine ilişkin veri, denetlenen firmanın geriye yönelik bağımsız denetim raporları incelenerek elde edilmiştir. Denetim firmasının yaşı, denetim firmalarının şeffaflık raporları incelenerek elde edilmiştir. Denetlenen firmaların yaşı ise bu firmaların faaliyet raporları incelenerek elde edilmiştir. Denetçinin bir yıldaki müşteri sayısı denetçi meşguliyeti olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, bir denetçinin bir yılda kaç adet firmayı denetlediği, o yıldaki Borsa İstanbul'da yer alan firmaların denetim raporları indirilerek hesaplanmıştır.

Raporlarda toplanan veriler 2020 ve 2021 yılına aittir. Toplamda 349 gözlem kullanılmıştır.

Çalışmada Borsa İstanbul 2020-2021 yılları arasında yer alan firmalar, denetim firmaları ve denetçiler kullanılmıştır. Örneklemin 2 yıl olmasının nedeni denetim ücretlerine ilişkin verilerin 2020 yılı itibari ile açıklanmış olmasıdır. Örneklemden, banka, sigorta firmaları, holdingler, maden işletmeleri gibi kuruluşlar çıkarılmıştır. Çünkü bu kuruluşların finansal tablo formatları, içerdikleri kalemler ve yapıları farklılık arz etmektedir. Örneklem 2020 ve 2021 yılını kapsamaktadır. 2022 yılına ilişkin finansal veriler halen açıklanmadığı için örneklem dışı tutulmuştur.

3.2. Model

Çalışmanın bu bölümünde araştırma sorularımızı analiz edebilmek için veri setinden seçilen veriler doğrultusunda modelimiz oluşturulmuştur. Çalışmada, bağımlı değişken olarak denetim ücreti verisi kullanılmaktadır. Aşağıda araştırma modeli yer almaktadır. Modeli çözümlerken, en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Aşağıda modelin izahı yer almaktadır.

$$DenetimUcreti = \beta1 + \beta2\ Aktif + \beta3\ KaldıracOrani + \beta4\ AktifKarlilik + \beta5\ AktifBuyume + \beta6\ FirmaYas + \beta7\ Big4 + \beta8\ DenetciCinsiyet + \beta9\ DenetciEgitim + \beta10\ DenetciDeneyim + \beta11\ DenetimİlişkiMesguliyeti + \beta12\ DenetciMesguliyeti + \beta13\ DenetimfirmaYas + Yil\ Kontrol + Sektor\ Kontrol + \varepsilon\ i,t$$

Modelde yer alan veriler aşağıda açıklanmıştır;

DenetimUcreti_LN = yıllık alınan denetim ücretinin doğal logaritması
Aktif_LN = Denetlenen firmanın aktif büyüklüğünün doğal logaritması
KaldıracOrani = toplam borçlar / toplam aktif
AktifKarlilik = Dönem Karı(zarari)/toplam aktif

AktifBuyume = Aktifteki yıllık değişim
Firmayas_LN = denetlenen firmanın yaşının doğal logaritması
Big4 = firma 4 büyük denetim firmaları (Deloitte, PWC, KPMG ve EY) tarafından denetleniyorsa 1, denetlenmiyorsa 0
DenetciCinsiyeti = denetçi kadın ise 1, değilse 0
DenetciEgitim = Denetçi alanında (ekonomi, muhasebe, denetim, işletme, yönetim, maliye gibi) yüksek lisans mezunu ise 1, değilse 0
DenetciDeneyim_LN = Denetçinin bağımsız sektöründeki yıllık deneyimin doğal logaritması
DenetimİlişkiLN = Denetçi ile denetlenen firma arasındaki ilişki süresinin (yıllık) doğal logaritması
DenetçiMesguliyeti_LN = Denetçinin bir senede denetlediği müşteri sayısının doğal logaritması
DenetimFirmaYas_LN = Denetim firmasının yaşının doğal logaritması

Bu çalışmada, gözlemlenemeyen etkileri kontrol etmek amacı ile yıl ve sektör modele dahil edilmiştir.

3.3. Araştırma Sorusu

Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin teker teker hipotezler kurulmamış olup araştırma sorusu kurgulanmıştır. İlk araştırma sorusu denetlenen firmaların özelliklerinin (Aktif_LN, KaldiracOrani, AkfitKarlilik, AktifBuyume, FirmaYas_LN) denetim ücreti üzerinde etkisi olup olmadığına yöneliktir. İkinci araştırma sorusu ise denetim firmalarının birtakım özelliklerinin ve denetçilerin sahip olduğu özelliklerin (Big4, DenetciCinsiyet, DenetciEgitim, DenetciDeneyim_LN, DenetciİliskiLN, Denetcimesguliyet_LN, DenetimFirmayas_LN) denetim ücreti üzerinde etkisi olup olmadığına yöneliktir.

Araştırma sorusu 1: Denetlenen firmaların özellikleri denetim ücretini etkiliyor mu?

Araştırma sorusu 2: Denetim firmalarının ve denetçilerin özellikleri denetim ücretini etkiliyor mu?

3.4. Araştırmanın Analizi

3.4.1. Tanımlayıcı İstatistik

Çalışmanın bu bölümünde, modelimizde yer alan analiz edeceğimiz verilerin gözlem sayıları, ortalama değerleri, standart sapmaları ile minimum ve maksimum değerleri bulunarak açıklanmaktadır.

Tablo 5: Tanımlayıcı İstatistik Tablosu

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
DenetimUcreti_LN	349	12,18	1,27	9,95	16,68
DenetimUcreti	349	621857,73	1771387,70	21.000	17.669.000
Aktif_LN	349	20,92	1,88	16,81	26,59
KaldiracOrani	349	0,57	0,23	0,01	1,08
AktifKarlilik	349	0,07	0,11	-0,30	0,58
AktifBuyume	349	0,47	0,40	-0,17	2,92
Firmayas_LN	349	3,67	0,40	2,30	4,26
Firmayas	349	42,26	14,48	10	71
Big4	349	0,56	0,49	0	1
DenetciCinsiyet	349	0,10	0,30	0	1
DenetciEgitim	349	0,15	0,35	0	1
DenetciDeneyim_LN	349	3,18	0,28	2,56	3,93
DenetciDeneyim	349	25,18	7,67	13	51
DenetimİliskiLN	349	1,03	0,64	0	1,94
DenetimİliskiLN	349	3,36	1,76	1	7
DenetciMesguliyeti_LN	349	1,03	0,66	0	2,56
DenetciMesguliyeti	349	3,50	2,46	1	13
DenetimFirmayas_LN	349	3,12	0,57	1,38	3,68
DenetimFirmayas	349	26,15	11,93	4	40

Tanımlayıcı istatistik tablosunda DenetimUcreti, FirmaYas, DenetciDeneyim, DenetimİliskI, DenetciMesguliyeti ve DenetciFirmayas değişkenlerinin standart sapmaları yüksek bulunmuştur. Bu nedenle ilgili değişkenlerin standart sapmalarını küçültmek amacı ile belirtilen değişkenler LN tabanında yeniden hesaplanmış ve ifade edilmiştir.

Tanımlayıcı istatistik tablosuna göre, DenetimUcreti ile ilgili 349 gözlemde denetim ücreti ortalama 621.857 TL'dir (ortalama DenetimUcreti_LN-12,18) Denetim firmalarının denetlenen firmalardan minimum 21.000 TL denetim ücreti alıyorken maksimum 17.669.000 TL aldığı görülmektedir (Minimum DenetimUcreti_LN-9,95/ Maksimum DenetimUcreti_LN 16,68). KaldiracOrani ile ilgili 349 gözlemde firmaların kaldıraç oranları ortalama %57'dir. Minimum kaldıraç oranı %1 iken, maksimum kaldıraç oranı %108'dir. AktifKarlilik ile ilgili 349 gözlemde firmalar ortalama %7 karlılık ile çalışmaktayken, %30 zararla çalışan firma varken %58 kar elde eden firma mevcuttur. AktifBuyume ile ilgili 349 gözlemde ortalama değer %47 iken, minimum %17 negatif yönlü büyüme mevcutken, maksimum %292 büyüyen firma mevcuttur. Firmayas ile ilgili 349 gözlemde firmaların yaşı ortalama 42 iken, minimum firma yaşı 10, maksimum firma yaşı 71 olarak görünmektedir (Ortalama FirmaYas_LN-3,67/ Minimum FirmaYas_LN-2,30/ Maksimum FirmaYas_LN-4,26). Big4 ile ilgili 349 gözlemde ortalama denetlenen firmaların %56'sını Big 4 firmalarından biri denetlemektedir. DenetciCinsiyeti ile ilgili 349 gözlemde denetimi gerçekleştirenlerin cinsiyeti ortalama %10 kadın olarak görünmektedir. DenetciEgitimi ile ilgili 349 gözlemde denetimi gerçekleştiren denetçilerin ortalama %15'i Lisans üstü eğitime -Yüksek Lisans, Doktora- sahiptir. DenetciDeneyim ile ilgili 349 gözlemde denetçiler ortalama 25 yıllık deneyime sahip iken, minimum 13 yıllık deneyime sahip denetçi varken, maksimum 51 yıllık deneyime sahip denetçi mevcuttur (Ortalama DenetciDeneyim_LN-3,18/ Minimum DenetciDeneyim_LN-2,56/ Maksimum DenetciDeneyim_LN-3,93). DenetimİlişkI ile ilgili 349 gözlemde denetçi firma ile denetlenen firma arasında ortalama 3 yıllık bir ilişki mevcuttur (Ortalama DenetimİliskI_LN-1,03). Yani bir denetim firması denetlediği firmayı ortalama 3 yıl denetlerken, bir denetim firması aynı firmayı minimum 1 yıl

denetlerken, maksimum 7 yıl denetlediği görülmektedir (Minimum DenetimİliskiLN-0/ Maksimum DenetimİliskiLN-1,94). DenetciMesguliyeti ile ilgili 349 gözlemde bir denetçinin 1 yıl içerisinde denetlediği firma sayısı ortalama 3 firma iken, bir denetçinin aynı yıl içinde denetlediği minimum firma sayısı 1 iken, maksimum 13 firmayı denetleyen denetçi olduğu görülmektedir (Ortalama DenetciMesguliyeti_LN-1,03/ Minimum DenetciMesguliyeti_LN-0/ Maksimum DenetciMesguliyeti_LN-2,56). DenetimFirmayas ile ilgili 349 gözlemde ortalama faaliyette bulunan denetim firma yaşı 26 iken, minimum faaliyette bulunan firma yaşı 4 iken, maksimum faaliyette bulunan denetim firma yaşı 40 olarak görünmektedir (Ortalama DenetimFirmayas_LN-3,12/ Minimum DenetimFirmayas_LN-1,38/ Maksimum DenetimFirmayas_LN-3,68).

3.4.2. Korelasyon Matrisi

Çalışmamızın bu bölümünde, korelasyon matrisi tablosu oluşturuşmuş ve elde edilen bulgular açıklanmıştır. Korelasyon matrisinin amacı, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusallık olup olmadığının test edilmesidir.

Tablo 6: Korelasyon Matrisi Tablosu

	DenetimUcreti_LN	**Aktif_LN**	**KaldiracOrani100**	**AktifKarlilik100**	**AktifBuyume100**	**FirmaYas_LN**	**Big4**	**DenetciCinsiyet**	**DenetciEgitim**	**DenetciDeneyim_LN**	**DenetimİliskiLN**	**DenetciMesguliyeti_LN**	**DenetimFirmayas_LN**
DenetimUcreti_LN	1												
Aktif_LN	0,77***	1											
KaldiracOrani100	0,27***	0,34***	1										
AktifKarlilik100	-0,11**	-0,13**	-0,55***	1									
AktifBuyume100	0,03	0,10**	0,00	0,18***	1								
FirmaYas_LN	0,23***	0,29***	0,07	-0,04	-0,09*	1							
Big4	0,57***	0,48***	0,28***	-0,12**	-0,08	0,33***	1						
DenetciCinsiyet	0,27***	0,20***	0,13**	0,00	-0,01	0,08	0,18***	1					
DenetciEgitim	-0,08	0,00	0,08	-0,06	0,05	-0,08	-0,20***	-0,06	1				
DenetciDeneyim_LN	-0,11**	-0,06	-0,05	0,03	0,00	-0,01	-0,19***	-0,06	-0,15***	1			
DenetimİliskiLN	-0,03	0,06	0,00	-0,03	0,05	0,00	0,04	-0,14***	-0,06	0,07	1		
DenetciMesguliyeti_LN	-0,14***	-0,14***	-0,02	-0,07	-0,10*	0,00	0,10*	-0,14***	-0,19***	-0,08	-0,04	1	
DenetimFirmayas_LN	0,30***	0,25***	0,17***	0,00	0,00	0,32***	0,48***	0,01	-0,06	0,08	0,13**	0,05	1

Pearson korelasyon tablosu sonucunda bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusallık tespit edilmemiştir. Tablonun sonucuna göre firmanın aktif büyüklüğü ile denetim ücreti arasında %1 seviyesinde pozitif yönlü ve anlamlı ilişki vardır (0,77). Firmanın kaldıraç oranı ile denetim ücreti arasında %1 seviyesinde pozitif yönlü ve anlamlı ilişki vardır (0,27). Firmanın aktif karlılığı ile denetim ücreti arasında %5 seviyesinde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır (0,11). Firmanın aktif büyümesi ile denetim ücreti arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Denetlenen firma yaşı ile denetim ücreti arasında %1 seviyesinde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır (0,23). Denetim firmasının 4 büyük denetim firmalarından biri olup olmaması ile denetim ücreti arasında %1 seviyesinde pozitif yönlü ve anlamlı ilişki vardır (0,57). Denetçi cinsiyeti ile denetim ücreti arasında %1 seviyesinde pozitif yönlü ve anlamlı ilişki vardır (0,27). Denetçinin lisans üstü -yüksek lisans, doktora- eğitime sahip olup olmaması ile denetim ücreti arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Denetçi deneyimi ile denetim ücreti arasında %5 seviyesinde negatif yönlü ve anlamlı ilişki vardır (0,11). Bir denetçi ile denetlediği firma arasındaki ilişki süresi ile denetim ücreti arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bir denetçinin aynı yıl içinde denetlediği toplam firma sayısı ile denetim ücreti arasında %1 seviyesinde negatif yönlü ve anlamlı ilişki vardır (0,14). Denetim firma yaşı ile denetim ücreti arasında %1 seviyesinde pozitif yönlü ve anlamlı ilişki vardır (0,30). Aktif büyüme, denetçinin eğitimi ve denetim ilişki verileri ile denetim ücretleri arasında anlamlı ilişki tespit edilememiştir.

3.5. Modelin Analizi (OLS- En küçük Kareler Yöntemi)

Çalışmamızın bu bölümünde, modelin analizi için OLS- En Küçük Kareler Tablosu oluşturulmuş ve elde edilen bulgular açıklanmıştır. OLS- En Küçük Kareler'in amacı, modellerin anlamlılıkları ile verilerin arasında doğrusal ilişki olup olmadığının kontrolünün sağlanmasıdır. Test ya da kontrol değişkenlerinden birinin artması sonucunda bağımlı değişkende meydana gelen artış ya da azalışların analiz edildiği modeldir. Bu nedenle çalışmamızda OLS analiz tekniği kullanılmıştır. Yani

kontrol veya test değişkenlerden birinde meydana gelen artışın bağımlı değişkeni arttırması ya da azaltması şeklinde bir ilişkinin mevcut olup olmaması kontrol edilmiştir. Analiz edilen modelimizde, denetlenen firmalara ilişkin özellikler, denetçiye ilişkin özellikler ve denetim firmasına ilişkin özellikler yer almıştır. Bu doğrultuda, toplam 349 gözlem kullanılan modelde, F değerine bakıldığında 38.85 değerinde anlamlılık ve R- squared değerine bakıldığında 0.69 değerinde açıklayıcılığa sahip olduğu görülmektedir. Analiz yapılırken yılın görünmez etkisi ile sektörde modele dahil edilerek kontrol edilmiştir.

4. SONUÇLAR

4.1. Ana Sonuçlar

Tablo 7: Ana Sonuçlar

VARIABLES	**DenetimUcreti**
Aktif_LN	0.43***
	(0.02)
KaldiracOrani	-0.37*
	(0.22)
AktifKarlilik	-0.55
	(0.46)
AktifBuyume	-0.08
	(0.11)
Firmayas_LN	-0.31**
	(0.12)
Big4	0.68***
	(0.11)
DenetciCinsiyet	0.31**
	(0.14)
DenetciEgitim	-0.16
	(0.12)
DenetciDeneyim_LN	-0.21
	(0.15)
DenetimİliskiLN	-0.17***

	(0.06)
DenetciMesguliyeti_LN	-0.16** (0.07)
DenetimFirmayas_LN	0.15* (0.08)
Constant	4.60*** (0.80)
Yıl Kontrol	Evet
Sektör Kontrol	Evet
Observations	349
R-squared	0.69
F Değeri	38.85***

Standart hatalar parantez içindedir
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Tablo 7'ye göre denetlenen firmanın aktif büyüklüğü ile denetim ücreti arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur (0.02 katsayısı, %1 anlamlılık seviyesinde). Yani denetlenen firmanın aktif büyüklüğü arttıkça bağımsız denetim kuruluşlarına ödenen denetim ücretleri artmakta olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak, firmanın aktif büyüklüğü arttıkça denetim riski, denetim kanıtı, firmada denetim yapacak eleman sayısı yani kısaca firmanın denetimine ilişkin bütün süreçlerde daha fazla emek ve çaba sarf edilmesini gerektireceği için bunların denetim ücretlerini arttıracağı söylenebilir. (Sankaraguruswamy ve Whisenant, 2016) Yayımladıkları makalelerinde denetim ücretini etkileyen faktörler arasında müşterinin şirket büyüklüğünün (aktif büyüklük) etkisi olduğu bulmuştur. Aynı zamanda (Craswell ve Francis, 1999), ABD'deki denetim ücreti miktarını belirleyen faktörleri analiz etmiş ve şirket büyüklüğünün (aktif büyüklük) denetim ücretinin belirleyici olduğunu öne sürmüştür. (Suharli ve Nurlaelah, 2008), tarafından Endonezya'da denetim ücretleri üzerine yapılan araştırmalar, şirket büyüklüğünün denetim ücreti üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu konudaki bir başka çalışma örneği, şirketin büyüklüğünün karmaşıklık, karlılık ve denetçi itibarına ek olarak denetim ücretlerini etkileyen önemli bir faktör olarak bulan (Fachriyah, 2011), tarafından yapılmıştır.

Denetlenen firmanın kaldıraç oranı [21]ile denetim ücreti arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur (0.22 katsayısı, %10 anlamlılık seviyesinde). Yani denetlenen firmanın kaldıraç oranı arttıkça denetim ücretinin azalmakta olduğu görülmektedir.

Denetlenen firmanın yaşı ile denetim ücreti arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (0.12 katsayısı, %5 anlamlılık seviyesinde). Yani denetlenen firmanın yaşı arttıkça bağımsız denetim kuruluşlarına ödenen denetim ücretleri azalmaktadır. Bunun nedeni olarak, firmaların bulundukları sektörlerde faaliyet gösterdiği yılların artması firmaya tecrübe katacak ve firmada daha etkin ve oturmuş bir iç kontrol yapısı kurulmuş olma ihtimalini arttıracaktır. Bu gibi firmalarda denetim riski ve buna bağlı olarak denetim için verilecek çaba, emek ve süre azalacağı için denetim ücretini azaltıcı etkisi olacağı söylenebilir.

Denetim firmasının Big 4 olup olmaması ve denetim ücreti arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (0.11 katsayısı, %1 anlamlılık seviyesinde). Yani denetçi firmanın Big 4 denetim firmalarından biri olması denetim ücretini arttırmaktadır. Bunun nedeni olarak, Big 4 denetim firmalarının uluslararası düzeyde sahip olduğu prestij ve unvanı korumak istemeleri ve bu nedenle daha kapsamlı bir denetim çalışması yerine getirmesidir. Denetim süreçlerini çok daha kapsamlı bir şekilde yürütecekler ve bu durumunda denetim ücretlerini arttırıcı etkisi olacağı söylenebilir. Bangledaş'ta gerçekleştirilen çalışmada, Big4 denetim ücretinin, büyük olmayan meslektaşları tarafından tahsil edilenlerden marjinal olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur (Karim, 2010). Aynı şekilde (Martinez ve Moraes, 2017)'de BIG4 değişkeni ile denetçiye ödenen tutar arasındaki pozitif ilişki tespit etmiştir. Konu hakkında yapılan bir başka çalışmada, Tayland'daki denetim hizmetleri pazarının, Big4 denetim firmalarının yalnızca büyük müşteri segmentine hâkim olduğunu ayrıca, Big4 denetçilerinin, denetim pazarının hem küçük hem de büyük müşteri segmentlerinde Big4 olmayan denetçilere kıyasla daha yüksek denetim ücretleri talep

[21] "*Kaldıraç oranı, firmaların varlıklarının yüzde kaçını yabancı kaynaklarla finanse ettiğini gösteren bir oranıdır. - Kaldıraç Oranı =Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar- şeklinde ifade edilir*" (Tuna, Budak, Cangi ve Yılmaz, 2017: 333)

ettiğini ve daha yüksek ücret primleri kazandığını göstermektedir (Pratoomsuwan, 2017).

Denetçi cinsiyeti ile denetim ücreti arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (0.14 katsayısı, %5 anlamlılık seviyesinde). Yani denetimi gerçekleştiren denetçilerin cinsiyetinin kadın olması durumunda denetim ücretinin arttığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak, kadın denetçilerin karakteristik özellik olarak daha düzenli, disiplinli ve kaliteli çalışma stilini benimsemeleri ve bunu yapmış oldukları denetim çalışmalarında da gösterecekleri için bu durumun denetim ücretlerini arttırıcı etkisi olacağı söylenebilir. Konuya ilişkin yapılan benzer bir çalışmada, kadın denetim komitesi temsilciliği ile denetim ücretleri arasında olumlu bir ilişki olduğuna dair tutarlı kanıtlar sunmuştur (Sellami ve Cherif, 2020). Yapılan bir başka çalışmanın sonuçlarına göre de yönetimde kadın denetçilerin yer almasının daha yüksek denetim ücretlerine neden olduğu sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, önceki literatür, kadın direktörler daha iyi denetim talep ettiği için kadın direktörleri olan firmalar için denetim ücretlerinin daha yüksek olduğunu gösterdiğinden, kadın yöneticiler mevcut olduğunda denetçilerin daha yüksek denetim ücretleri talep etmesinin arz yönlü bir etkisini doğrulamışlardır (Bhuiyan, Rahman ve Sultana, 2020). Konu hakkında yer alan bir diğer çalışmada da kadın denetçilerin denetim ücretlerinin, kadın olmayan grup denetçilerin denetim ücretlerinden önemli ölçüde daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır; bunun nedeni, kadın denetçilerin denetim riskini azaltmak için daha fazla denetim prosedürü uygulama ve daha fazla personel çalıştırma tercihi olabilir (Hu, Ouyang ve Deng, 2014).

Denetlenen firma ile denetim firması arasındaki ilişki süresi ile denetim ücreti arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yani denetlenen firma ile denetimi gerçekleştiren firma arasındaki ilişki süresi arttıkça denetim ücreti azalmakta olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak, karşılıklı ilişki süresinin artması karşılıklı ilişkilerin ve güvenin artmasına ve böylece denetlenen firmanın denetim firmasından iskonto talep etmesine neden olabilir. Ya da denetimi gerçekleştiren firma denetlediği firma yapısına, iç kontrol yapısına ve yönetim yapısına daha aşina olacağı için sarf

edeceği emek ve çaba ilk defa denetim yapacağı firmaya kıyasla daha az olacaktır. Bu durumun da denetim ücretlerini azaltan bir etki meydana getireceği söylenebilir. Xu denetim ücretleri üzerine yaptığı çalışında çalışmamızın aksine denetim firması ilişki süresinin denetim ücretleri üzerinde önemli bir etkisinin görülmediğini gözlemlemiştir (Xu ve Tagesson, 2011).

Denetçinin meşguliyeti ile denetim ücreti arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur (0.07 katsayısı, %5 anlamlılık seviyesinde). Yani denetçinin aynı yıl içinde denetimini gerçekleştirdiği firma sayısı arttıkça denetim ücretinin azaldığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak, denetçilerin seçim farklılıkları gösterilebilir. Yani bazı denetçiler daha az ve büyük yapılanmaya sahip firmaların denetimini gerçekleştirmeyi tercih eder. Bu durumda ilgili firmanın denetimi için ayırması gereken zaman ve emek artacağı için denetlenen firma sayısı azalacak ve denetim ücreti artacaktır. Diğer türlü kurgulandığında ise denetçi sürümden kazanacak daha küçük yapılanmaya sahip firmaları denetlemeyi tercih edecektir. Bu durumda denetlenen firma sayısı artacak ve denetim ücreti azalacaktır.

Denetim firmasının yaşı ile denetim ücreti arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (0.08 katsayısı, %10 anlamlılık seviyesinde). Yani denetim firmasının yaşı arttıkça denetim ücretlerinin arttığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak, denetim firmasının faaliyet gösterdiği yılların artması firmanın tecrübe kazanmasına ve daha donanımlı denetçileri bünyelerine katmalarına neden olacaktır. Bu durumunda denetim ücretlerini arttırıcı etkisi olacağı söylenebilir. Denetlenen firmanın aktif karlılığı, aktif büyümesi, denetçinin eğitimi ve denetçinin deneyiminin denetim ücretleri ile arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ancak Musah'ın Gana'da denetim ücretleri üzerine yaptığı çalışma da çalışmamızın aksine denetlenen firmanın aktif karlığı, denetim ücretleri ile önemli bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır (Musah, 2017). Denetim ücretleri üzerine yapılan bir çalışmada Kimeli, çalışmamızın aksine denetçi deneyiminin Kenya'da listelenen firmalar için denetim ücretlerini belirleyen önemli faktörler arasında bulmuştur (Kimelie, 2016).

4.2. Yıllara Göre Sonuçlar

Tablo 8: Yıllara Göre Sonuçlar

VARIABLES	2020 DenetimUcreti	2021 DenetimUcreti
Aktif_LN	0.42***	0.43***
	(0.04)	(0.04)
KaldiracOrani	-0.54*	-0.04
	(0.29)	(0.37)
AktifKarlilik	-0.19	-0.37
	(0.77)	(0.67)
AktifBuyume	-0.15	-0.04
	(0.18)	(0.16)
Firmayas_LN	-0.28	-0.34*
	(0.18)	(0.18)
Big4	0.57***	0.80***
	(0.16)	(0.17)
DenetciCinsiyet	0.40**	0.18
	(0.19)	(0.21)
DenetciEgitim	-0.23	-0.16
	(0.18)	(0.17)
DenetciDeneyim_LN	-0.05	-0.41*
	(0.21)	(0.23)
DenetimİliskiLN	-0.17**	-0.14
	(0.01)	(0.10)
DenetciMesguliyeti_LN	-0.15*	-0.21*
	(0.09)	(0.11)
DenetimFirmayas_LN	0.20*	0.06
	(0.12)	(0.13)
Constant	4.15***	5.25***
	-1.13	-1.19
Sektör	Evet	Evet
Observations	172	177
R-squared	0.697	0.696
F Değeri	19.52***	20.07***

Standart hatalar parantez içindedir
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Tablo 7'de modelimizde yer alan verilerin yıllara göre kontrolü sağlanmış ve 2020 ile 2021 yılları arasında değişiklik meydana gelip gelmediği incelenmiştir. Denetlenen firmanın aktif büyüklüğü ile denetim ücreti arasında 2020 yılında da 2021 yılında da pozitif yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir (0.04 katsayısı, %1 anlamlılık seviyesinde). Yani 2020 yılında da 2021 yılında da denetlenen firmanın aktif büyüklüğü arttıkça denetim ücretinin arttığı görülmektedir.

Denetlenen firmanın kaldıraç oranı ile denetim ücreti arasında 2020 yılında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur (0.29 katsayısı, %10 anlamlılık seviyesinde). Yani denetlenen firmanın kaldıraç oranı arttıkça denetim ücretinin azalmakta olduğu görülmektedir. 2021 yılında ise kaldıraç oranı ile denetim ücreti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Denetlenen firmanın yaşı ile denetim ücreti arasında 2020 yılında anlamlı bir ilişki bulunmazken 2021 yılında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (0.18 katsayısı, %10 anlamlılık seviyesinde). Yani denetlenen firmanın yaşının artması denetim ücretlerini azaltacaktır.

Denetimi gerçekleştiren firmanın Big 4 olup olmaması ile denetim ücretleri arasında 2020 yılı ve 2021 yıllarında da pozitif yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir (0.16/0.17 katsayısı, %1 anlamlılık seviyesinde). Yani 2020 yılında da 2021 yılında da Big 4 denetim firmalarından biri tarafından denetim işleminin gerçekleştirilmesi denetim ücretini arttıracaktır.

Denetçi cinsiyeti ile denetim ücretleri arasında 2020 yılında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (0.19 katsayısı, %5 anlamlılık seviyesinde). Yani denetimi gerçekleştiren denetçinin cinsiyetinin kadın olma oranı arttıkça denetim ücretleri artacaktır. Bu durum 2021 yılı için ise aynı sonuçlanmamıştır. Denetçi cinsiyetinin 2021 yılı için denetim ücretleri ile arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Denetçi deneyimi ile denetim ücreti arasında 2020 yılında anlamlı bir ilişki bulunmazken, 2021 yılı için negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (0.23 katsayısı, %10 anlamlılık seviyesinde). Yani 2021 yılında denetçinin deneyiminin artması denetim ücretlerini azaltacaktır.

2020 yılında denetlenen firma ile denetim firması arasında ilişki süresi ile denetim ücreti arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (0.01 katsayısı, %5 anlamlılık seviyesinde). Yani denetim firması ile denetlenen firmanın arasında ilişkinin süresinin artmasının 2020 yılında denetim ücretini azaltıcı etkisi olduğu tespit edilmiştir. 2021 yılında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Denetçinin aynı yıl içerisinde denetlediği firma sayısı ile denetim ücretleri arasında 2020 ve 2021 yılında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (0.09/ 0.11 katsayısı, %5 anlamlılık seviyesinde). Yani 2020 ve 2021 yıllarında denetçinin aynı yıl denetleyeceği firma sayısı arttıkça denetim ücretlerinin azaldığı görülmektedir.

Denetim firma yaşı ile denetim ücretleri arasında 2020 yılında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (0.12 katsayısı, %10 anlamlılık seviyesinde). Yani 2020 yılında denetim firma yaşının artmasının denetim ücretlerini azalttığı görülmektedir. 2021 yılı içinde anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Yıllara göre yapılan analizin sonucunda, modelimizde yer alan denetim ücreti belirleyicilerinden denetlenen firmanın aktif büyüklüğü ve denetleyici firmanın Big 4 denetim firmalarından biri olup olmaması analizin yapıldığı her yıl için denetim ücretinin artmasına neden olurken, denetçinin meşguliyeti verisi her yıl için denetim ücretinin azalmasına neden olduğu görülmektedir. Denetlenen firmanın aktif karlılığı, aktif büyümesi ve denetçinin eğitiminin denetim ücretleri ile arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Denetim ücretleri konusu uluslararası literatürde geçmiş yıllardan beri tartışılan bir konu iken ülkemizde güncel bir tartışma konusudur. Bunun nedeni denetim ücretlerine ait bilgilerin şeffaf ve doğru bir şekilde finansal tablolardan elde edilememesinden kaynaklanmaktadır. "*Denetim şirketlerinin şeffaflığı, daha yüksek düzeyde denetim kalitesinin sağlanmasında önemli bir role sahiptir. Paydaşlara sağlanan kaliteli bilginin önemli özelliği, tam açıklık ve şeffaflıktır. Bilginin şeffaflığı, erişilebilir ve anlaşılabilir bilgi ortamıyla ilgilidir. Daha fazla şeffaflık açısından ana konu, kullanıcının bilgi algısı üzerindeki etkisidir. Bu noktada önemli olan; denetim şirketlerinin sorumluluğu, şeffaflığı ve tam açıklığıdır"* (Yazıcı, 2019: 178).

Bu çalışmada; "Denetlenen firmaların özellikleri denetim ücretini etkiliyor mu?" ve "Denetim firmalarının ve denetçilerin özellikleri denetim ücretini etkiliyor mu?" sorularına cevap aranmıştır. Bunun için denetlenen firma özellikleri (aktif büyüklük, kaldıraç oranı, aktif karlılık, aktif büyüme ve firma yaşı), denetim firma özellikleri ve denetçi özelliklerinden (Big4, denetçi cinsiyeti, denetçi eğitimi, denetçi deneyimi, denetlenen firma ile denetim firma ilişki süresi, denetçi meşguliyeti ve denetim firma yaşı) oluşan bir model oluşturulmuştur. Yapılan OLS analizinin sonuçlarına göre, denetlenen firmanın aktif büyüklüğü, denetim firmasının Big4 firmalarından biri olması, denetimi gerçekleştiren denetçi cinsiyetinin kadın denetçi olması ve denetim firmasının yaşı ile denetim ücretleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Yani belirtilen özelliklerin mevcut olduğu ve/veya artış gösterdiği durumların denetim ücretlerini arttırıcı etkileri olacağı görülmektedir. Bunun yanı sıra, denetlenen firmanın kaldıraç oranı, denetlenen firmanın yaşı, denetlenen firma ile denetim firması arasındaki ilişki süresi ve denetçinin aynı yıl içinde denetlediği firma sayısı ile denetim ücretleri arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yani belirtilen özelliklerin mevcut olduğu ve/veya artış gösterdiği durumların demetim ücretlerini azaltıcı etkileri olacağı görülmektedir. Denetlenen firmanın aktif karlılığı, aktif büyümesi, denetçinin eğitimi ve denetçinin deneyiminin denetim ücretleri ile arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Çalışmamızda yıllara göre yapılan analizin sonuçlarına göre, denetlenen firmanın aktif karlılığının ve denetimi gerçekleştiren firmanın Big4 firmalarından biri olmasının hem 2020 hem de 2021 yılları için denetim ücretleri üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Yani her iki yılda da belirtilen özelliklerin mevcut olması ve/veya artış göstermesi denetim ücretlerinin artmasına neden olacaktır. Yine denetçinin aynı yıl içerisinde denetlediği müşteri sayısının artması hem 2020 hem de 2021 yılları için denetim ücretleri üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Yani her iki yılda da belirtilen özelliğin artması denetim ücretlerinin azalmasına neden olacaktır. 2020 yılına bakıldığında, denetçi cinsiyetinin kadın olmasının ve denetim firma yaşı ile denetim ücretleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilirken, denetlenen firmanın kaldıraç oranı ve denetim firması ile denetlenen firmanın ilişki süresi ile denetim ücretleri arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. 2021 yılına bakıldığında ise, denetlenen firmanın yaşı ve denetçinin deneyimi ile denetim ücretleri arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Denetçi eğitimi, denetlenen firmanın aktif karlılığı ve denetlenen firmanın aktif büyümesi ile denetim ücretleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Çalışmamıza göre, Türkiye'deki denetim ücretlerinin denetim firmasının aktif büyüklüğü ve denetimi gerçekleştiren firmanın dört büyük denetim firmasından biri olması ile pozitif ilişkili olması sonucu konu hakkında yazılan uluslararası birçok çalışmada elde edilen bulgular ile benzemektedir. Çalışmamıza göre neredeyse yayınlanmış çalışmalarda da en baskın denetim ücreti belirleyicisi olarak denetlenen firmanın büyüklüğü faktörü bulunmuştur. Yani çalışmamız konu hakkında kaynak niteliği taşıyan ve firma büyüklüğü ile denetim ücreti arasındaki ilişkiye dair en eski kanıtları sağlayan Simunic (1980) ile tutarlılık göstermektedir.

Çalışmamızın doğru ve güvenilir veriler ışığında gerçekleşmesine karşılık yıllara göre analizlerin daha kesin sonuçlar vermesi için ülkemizde konuya ilişkin yapılacak analizlerin izleyen yıllarda gerçekleştirilecek çalışmaların araştırma

sonuçlarıyla bu çalışmanın araştırma sonuçları karşılaştırılarak konunun daha da netleştirilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Acar, D. ve Senal, Ş. (2011). "Bağımsız Denetim Kalitesinin Arttırılmasında Kamu Gözetim Kurulu'nun Rolü: Bağımsız Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma", *Muhasebe ve Denetime BAKIŞ*, s. 33-50.

Acar, M. (2021). "Bağımsız Denetim Ücretlerini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma: Şeffaflık Raporlarında Yer Alan Denetim Gelirleri Çerçevesinde BIST 100 Örneği", *Sosyoekonomi*, s. 365-388. doi:https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2022.01.18

Acar, M. ve Temiz, H. (2019). "Denetçi Görüşlerinin Pay Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi", *Muhasebe ve Denetime BAKIŞ*, Sayı: 58, s. 173-194.

Akgün, İ. A. (2009). "Türkiye Finansal Raporlama Standartları Açısından Varlıklarda Değer Düşüklüğü ve Şerefiyenin İncelenmesi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, s. 1-34.

Akyel, R. (2010). "Türkiye'de İç Kontrol Kavramı, Unsurları ve Etkinliğinin Değerlendirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi*, Sayı: 1, Cilt: 17, s. 84-95.

Alexeyeva, I. ve Svanström, T. (2015). "The impact of the global financial crisis on audit and non-audit fees evidence from sweden", *Managerial Auditing Journal*, Sayı: 5, s. 302–323. doi:https://doi.org/10.1108/MAJ-04-2014-1025

Almedia, B. ve Silva, A. (2020). “Audit fees and financial crisis: Evidence from the spanish manufacturing industries”, *Contaduría y Administración*, Sayı:1, s. 1-22. doi:http://dx.doi.org/10.22201/fca.24488410e.2020.1909

Alves, S. (2021). “Free Cash Flow, Leverage and Audit Fees", *In Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, Sayı: 6, s. 1-11.

Atmaca, M. ve Çelenk, H. (2011). “Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarının Finansal Analize Etkilerinin Regresyon Analizi ile Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Degisi*, s. 113-125.

Auditing Concepts Committee, (1972). "Report of The Committee on Basic Auditing Concepts", *The Accounting Review*, s. 15-74.

Bala, H., Amran, N. A. ve Shaari, H. (2018). “Audit Fees and Financial Reporting Quality: A Study of Listed Companies in Nigeria”, *International Review of Management and Business Research*, Sayı: 2, s. 482-489. www.irmbrjournal.com adresinden alındı

Baldacchino, P. J., Attard, M. ve Cassar, F. (2014). “Factors Influencıng External Audıt Fees In Malta”, *Occasional Papers on Islands and Small States*, s. 1-22. doi:www.um.edu.mt/islands

Barwari, A. S. ve Mohammed, N. H. (2018). “Determinants of Audit Fees: Evidence from UK Alternative Investment Market", *Academic Journal of Nawroz University*, Sayı:3, s. 34-47. doi:10.25007/ajnu.v7n3a198

Beattie, V., Goodacre, A., Pratt, K. ve Stevenson, J. (2012). "The determinants of audit fees-evidence from the voluntary sector", *Accounting and Business Research*, Sayı:4, s. 243-274. doi:https://doi.org/10.1080/00014788.2001.9729619

Bell, T. B., Landsman, W. R. ve Shackelford, D. A. (2001). "Auditors' perceived business risk and audit fees: Analysis and evidence", *Journal of Accounting Research*, Sayı:1, s. 35–43. doi:https://doi.org/10.1111/1475-679X.00002

Bhuiyan, B. U., Rahman, A. ve Sultana, N. (2020). "Female Tainted Directors, Financial Reporting Quality And Audit Fees", *Journal of Contemporary Accounting ve Economics*, Sayı:2, s. 1-18. doi:https://doi.org/10.1016/j.jcae.2020.100189

Boo, E. ve Sharma, D. (2008). "Effect of regulatory oversight on the association between internal governance characteristics and audit fees", *Accounting and Finance*, Sayı:1, s. 51–71. doi:https://doi.org/10.1111/j.1467-629X.2007.00229.x

Bozkurt, P. (2013). "Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler", *Denetişim*, s. 56-61.

Cahan, S. F. ve Sun, J. (2015). "The Effect of Audit Experience on Audit Fees and Audit Quality", *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, Sayı:1, s. 78–100. doi:https://doi.org/10.1177/0148558X14544503

Carcello, J. V., Hermanson, D. R., Neal, T. L. ve Riley, R. A. (2010). "Board Characteristics and Audit Fees", *Contemporary Accounting Research*, Sayı:3, s. 365-384. doi:https://doi.org/10.1506/CHWK-GMQ0-MLKE-K03V

Cobbin, P. E. (2002). “International Dimensions of the Audit Fee Determinants Literature”, *International Journal of Auditing,* Sayı:1, s. 53–77. doi:https://doi.org/10.1111/j.1099-1123.2002.tb00005

Craswell, A. T. ve Francis, J. R. (1999). “Pricing Initial Audit Engagements: A Test of Competing Theories”, *The Accounting Review,* Sayı:2, s. 201-216.

Çaldağ, Y. (2002). *"Denetim ve Raporlama",* Ankara: Gazi Kitabevi.

Çelik, N. ve Bedük, A. (n.d.). “Vekalet Teorisi Yaklaşımı ile İşlem Maliyeti Arasındaki İlişki”, *Sakarya İktisat Dergisi,* s. 43-63.

Deangelo, L. E. (1981). “Auditor İndependence, ‘Low Balling’, And Disclosure Regulation”, *Muhasebe ve Ekonomi Dergisi,* Sayı:2 Cilt:3, s. 113-127.

Durukan, M. B. ve İkiz, A. K. (2007). “Denetim Kalitesi, Kalite ve Hizmet Kalitesine İlişkin Modeller: Kavramsal Çerçeve”, *Mali Çözüm İSMMO Yayın Organı*, Sayı:82, s. 37.

Erdoğan, M. (2002). “Muhasebe, Denetim ve Bağımsız Denetimin Gerekliliği”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi,* Sayı:5, s. 51-63.

Fachriyah, N. (2011). “Faktor-Faktor Yang Mempengaruhi Penentuan Fee Audit Oleh Kantor Akuntan Publik Di Malang”, s. 1-20.

Finanswebde. (n.d.). *"SveP 500 Endeksi Nedir?",* 07 02, 2022 tarihinde https://finanswebde.com/s-p-500-endeksi-nedir/b/5d97359b7f8c7e0038d65cc1 adresinden alındı

Ghosh, A. (2006). “Pricing of Initial Audit Engagements by Large and Small Audit Firms”, *In Contemporary Accounting Research*, Sayı:2, s. 333-368.

Gonthier , N. B. ve Alain, S. (2006). "Determinants of Audit Fees for French Quoted Firms", *Managerial Auditing Journal*, s. 1-38. doi:10.1108/02686900710718654

Goodwin, J. ve Kent, P. (2006). “Relation between external audit fees, audit committee characteristics and internal audit”, *Accounting and Finance*, Sayı:3, s. 387–404. doi:https://doi.org/10.1111/j.1467-629X.2006.00174.x

Griffin, P. A., Lont, D. H. ve Sun, Y. (2009). “Governance regulatory changes, International Financial Reporting Standards adoption, and New Zealand audit and non-audit fees: Empirical evidence", *Accounting and Finance*, Sayı:4, s. 697–724. doi:https://doi.org/10.1111/j.1467-629X.2009.00310.x

Güvemli, O. ve Özbirecikli, M. (2012). “Türkiye’de Bağımsız Muhasebe Denetiminin Gelişim Süreci 1990-2011”, s. 140-150.

Hardies, K. (2016). “The Effects of Competition on Audit Fees”, s. 3-11.

Hardies, K., Breesch, D. ve Branson, J. (2015). “The Female Audit Fee Premium”, *A Journal of Practice ve Theory*, Sayı:4, s. 171–195. doi:https://doi.org/10.2308/ajpt-51079

Harjoto, M. A., Laksmana, I. ve Lee, R. (2015). “The impact of demographic characteristics of CEOs and directors on audit fees and audit

delay", *Managerial Auditing Journal*, Sayı:9, s. 963–997. doi:https://doi.org/10.1108/MAJ-01-2015-1147

Hayes, R., Dassen, R., Schilder, A. ve Wallage, P. (2005). "An Introduction to International Standards on Auditing", *Principles Of Auditing*, Sayı:2, s. 127-140.

Ho, S. ve Hutchinson, M. (2010). "Internal audit department characteristics/activities and audit fees: Some evidence from Hong Kong firms", *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, Sayı:2, s. 121–136. doi:https://doi.org/10.1016/j.intaccaudt

Hogan, C. E. ve Wilkins, M. S. (2008). "Evidence on the audit risk model: Do auditors increase audit fees in the presence of internal control deficiencies?", *Contemporary Accounting Research*, Sayı:1, s. 219–242. doi:https://doi.org/10.1506/car.25.1.9

Homayoun, S. ve Hakimzadeh, M. (2017). "International Journal of Economics and Financial Issues Audit Fee and Audit Quality: An Empirical Analysis in Family Firms", *International Journal of Economics and Financial Issues*, sayı:2, s. 469–476. http:www.econjournals.com

Hu, N., Ouyang, W. ve Deng, N. (2014). "Research On Auditors' Gender And Audit Fees", *2014 Uluslararası Yönetim Bilimi ve Mühendisliği Konferansı 21. Yıllık Konferans Bildiri Kitabı*. doi:10.1109/ICMSE.2014.6930381

Huang, T. C., Chang, H. ve Chiou, J. R. (2015). "Audit Market Concentration, Audit Fees, and Audit Quality: Evidence from China", *A Journal of Practice ve Theory*, Sayı:2, s. 121–145. doi:https://doi.org/10.2308/ajpt-51299

Ittonen, K. ve Peni, E. (2011). “Auditor's Gender and Audit Fees”, *International Journal Of Auditing*, s. 1-18. doi:https://doi.org/10.1111/j.1099-1123.2011.00438.x

Jha, A. ve Yu, C. (2014). “Audit Fees and Social Capital”. *The Accounting Review*, Sayı:2, s. 611–639. doi:https://doi.org/10.2308/accr-50878

Joshi, P. L. ve Bastaki, H. L. (2003). “Determinants of Audit Fees Evidence from the Companies Listed in Bahrain”, *Int J Auditing*, Sayı:2, s. 129-138. doi:https://doi.org/10.1111/1099-1123.00308

Judy, T., Jaggi, B. ve Gul, F. A. (2001). “CEO Domination, Growth Opportunities, and their Impact on Audit Fees”, *Journal of Accounting, Auditing ve Finance*, Sayı:3, s. 189-208. doi:https://doi.org/10.1177/0148558X0101600303

KAP. (n.d.). *"Denetim Komitesi Görev ve Çalışma Esasları Yönetmeliği"*, 06 22, 2022 tarihinde UE-KRY02-YÖN-04

Karagül, M. ve Dündar, S. (2006). “Sosyal Sermaye ve Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, s. 61-78.

Karim, W. (2010). “Audit Pricing, Audit Concentration, and Big-4 Premium in Bangladesh”, s. 1-43. doi:http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1613454

Karim, W. ve Moizer, P. (1996). “Determinants of audit fees in Bangladesh", *The International Journal of Accounting*, Sayı:4, s. 497-509. doi:https://doi.org/10.1016/S0020-7063(96)90034-5

Kavak, A. (2019). *"Yeminli Mali Müşavirlik Meslek Kılavuzu"*. İstanbul.

KGK. (2021). *"Sicile Kaydedilen Bağımsız Denetim Kuruluşları (15.10.2021 tarihi itibarıyla)"*. 07 05, 2022 tarihinde https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/8028/Tablo-3-Sicile-Kaydedilen-Bag%CC%86%C4%B1ms%C4%B1z-Denetim-Kurulus%CC%A7lar%C4%B1-(15-10-2021-tarihi-itibar%C4%B1yla) adresinden alındı

KGK. (2021). *"Yetkilendirilen ve Tescil Edilen Denetçi Sayısı (15.10.2021 tarihi itibarıyla)"*, 07 05, 2022 tarihinde https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/6703/Tablo-1-Yetkilendirilen-ve-Tescil-Edilen-Denetc%CC%A7i-Say%C4%B1s%C4%B1-(15-10-2021-tarihi-itibar%C4%B1yla) adresinden alındı

KGK. (2022). *"Bağımsız Denetçi ya da Bağımsız Denetim Kuruluşundan Alınan Hizmetlere İlişkin Ücretlerin Açıklanması Hakkında Kurul Kararı"*, 02 12, 2022 tarihinde https://www.kgk.gov.tr/ContentAssignmentDetail/4739/Bag%CC%86%C4%B1ms%C4%B1z-Denetc%CC%A7i-ya-da-Bag%CC%86%C4%B1ms%C4%B1z, adresinden alındı

KGK. (2022). *"BDDK'nın 24.06.2022 Tarihli Kurul Kararı (Bağımsız Denetime Tabi Olma) Hakkında Duyuru"*, 01 02, 2022 tarihinde https://www.kgk.gov.tr/ContentAssignmentDetail/4843/BDDKn%C4%B1n-24-06-2022-Tarihli-Kurul-Karar adresinden alındı

Kikhia, H. Y. (2014). "Determinants of Audit Fees: Evidence from Jordan", *Accounting and Finance Research*, Sayı:1, s. 42-51. doi:https://doi.org/10.5430/afr.v4n1p42

Kimelie, E. K. (2016). "Determinants of Audit Fees Pricing: Evidence from Nairobi Securities Exchange (NSE)", *International Journal of Research in Business Studies and Management*, Sayı:1, s. 23–35.

Köse, Ö. (2013). Küresel Krizle Mücadelede Denetimin Önemi ve Yüksek Denetim Kurumlarının Rolü", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:3, s. 99.

Kusharyanti, K. (2013). "Analysis Of The Factors Determining The Audit Fee", *In Business, and Accountancy Ventura*, Sayı:1, s. 147-160.

Kwon, S. Y., Lim, Y. ve Simnett, R. (2014). "The Effect of Mandatory Audit Firm Rotation on Audit Quality and Audit Fees: Empirical Evidence from the Korean Audit Market", *A Journal of Practice ve Theory*, Sayı:4, s. 167–196. doi:https://doi.org/10.2308/ajpt-50

Ling, G. P., Yee, G. P., Liang, L. J., Yee, P. ve San, T. H. (2014). "The Determınants Of Audıt Fees Among Lısted Manufacturıng Companıes In Malaysıa", s. 1-84.

Liu, S. (2017). "An Empirical Study: Auditors' Characteristics and Audit Fee", *Open Journal of Accounting*, Sayı:2, s. 52–70. doi:https://doi.org/10.4236/ojacct.2017.62005

Lowensohn, S., Johnson, L. E., Elder, R. J. ve Davies, S. P. (2007). "Auditor specialization, perceived audit quality, and audit fees in the local

government audit market", *Journal of Accounting and Public Policy,* Sayı:6, s. 705–732. doi:hhttps://doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2007.10.004

Maher, M. W., Tiessen, P., Colson, R. ve Broman, A. (1992). "Competition and Audit Fees", *In Source: The Accounting Review,* Sayı:1, s. 199-211. doi:https://about.jstor.org/terms

Martinez, A. L. ve Moraes, A. J. (2017). "Relationship between auditors' fees and earnings management", *RAE Revista de Administracao de Empresas,* Sayı:2, s. 148–157. doi:https://doi.org/10.1590/S0034-759020170204

Memiş, M. Ü. ve Çetenak, E. H. (2012). "Kurumsal Yönetimin Kazanç Yönetimi Uygulamaları Üzerine Etkisi: İmkb'de İşlem Gören Şirketler Üzerine Uygulama", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı:3, Cilt:21, s. 205-224.

Mitra, S., Hossain, M. ve Deis, D. R. (2007). "The empirical relationship between ownership characteristics and audit fees", *Review of Quantitative Finance and Accounting,* Sayı:3, s. 257–285. doi:https://doi.org/10.1007/s11156-006-0014-7

Moraes, A. J. ve Martinez, A. L. (2015). "Audit Fees and Audit Quality in Brazil", s. 2-13. www.congressousp.fipecafi.orgwww.congressousp.fipecafi.org adresinden alındı

Moutinho, V. N. (2012). "Audit Fees And Firm Performance", s. 1-27.

Musa, W. A., Salman, R. T., Amoo, I. O. ve Subair, M. L. (2020). "Impact of firm's specific factors on audit fee of quoted consumer goods firms", *Corporate Governance and Sustainability Review,* Sayı:1, s. 47–55. doi:https://doi.org/10.22495/cgsrv4i1p4

Musah, A. (2017). "Determinants of Audit fees in a Developing Economy: Evidence from Ghana", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences,* Sayı:11, s. 7. doi:https://doi.org/10.6007/ijarbss/v7-i11/3510

n.d. (2018). "Audit Market Concentration and Audit Fees: An International Investigation".

Naser, K. ve Nuseibeh, R. (2008). "Determinants of audit fees: Empirical evidence from an emerging economy", *International Journal of Commerce and Management,* Sayı:3, s. 239–254. doi:https://doi.org/10.1108/10569210710833635

Palmrose, Z. V. (1986). "Audit Fees and Auditor Size: Further Evidence", *In Source: Journal of Accounting Research*, Sayı:1, s. 97-110.

Pratoomsuwan, T. (2017). "Audit prices and Big 4 fee premiums: further evidence from Thailand", *Journal of Accounting in Emerging Economies,* Sayı:1, s. 2-15. doi:https://doi.org/10.1108/JAEE-07-2014-0039

Ramzy, W. M. (1988). "The Determınants Of Audıt Fees An Analytıcal Study", s. 1-217.

Rımaz, M. ve Ayanoğlu, Y. (2020). “Sermaye Yapısı- Serbest Nakit Akışları İlişkisi: Bist 100’deki İmalat Sektörü İşletmeleri Üzerinde Bir İnceleme”, *Muhasebe ve Denetime BAKIŞ*, s. 19-36.

Risheh, K. A. ve Saeed, M. A. (2014). “The Impact of IFRS Adoption on Audit Fees: Evidence from Jordan”, *Journal of Accounting and Management Information Systems*, Sayı:3, s. 520-536.

Rusmanto, T. ve Waworuntu , S. R. (2015). “Factors Influencing Audit Fee in Indonesian Publicly Listed Companies Applying GCG”. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, Sayı:27, s. 63-67.

Salmen, A., Khaled, A. ve Kamal, H. (2021). “Audit Fees and Audit Quality: Evidence from GCC Region”, *AD-Minister*, Sayı:38, s. 121–159. doi:https://doi.org/10.17230/Ad-minister.38.5

Sankaraguruswamy, S. ve Whisenant, S. (2016). “An Empirical Analysis of Voluntarily Supplied Client-Auditor Realignment Reasons”, *Auditing: A Journal of Practice ve Theory*, Sayı:1, s. 1-29.

Sanlı, N. ve Özbirecikli, M. (2012). “Türkiye’de Denetim Mesleğinin Gelişim Süreci: Geçmişten Geleceğe Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Denetime BAKIŞ*, s. 1-28.

Santos, C., Cerqueira, A. ve Brandão, E. (2015). “Audit Fees, Non-Audit Fees and Corporate Performance”, s. 5-25.

Selimoğlu, S. K. (2009). *"Denetim Standartları, Meslek Ahlakı ve Yasal Sorumluluklar, Muhasebe Denetimi"*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Sellami, Y. ve Cherif, I. (2020). "Female audit committee directorship and audit fees", *Managerial Auditing Journal*, Sayı:3, s. 398–428. doi:https://doi.org/10.1108/MAJ-12-2018-2121

(n.d.). *Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu: 7081.*

Simunic, D. A. (1980). "The Pricing of Audit Services: Theory and Evidence", *In Source: Journal of Accounting Research,* Sayı:1, Cilt:18, s. 161-190.

Suharli, M. ve Nurlaelah, N. (2008). "Konsentrasi Auditor dan Penetapan Fee Audit: Investigasi Pada BUMN", Sayı:2, s. 133-148.

Sultanoğlu, B. (2020). "Finansal Raporlamada Daha İyi İletişim": Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu'nun Yaptığı Çalışmalar", *Muhasebe ve Denetime BAKIŞ,* Sayı:60, s. 229-250.

Suryanto, T. (2014). "Determinants of Audit Fee Based on Client Attribute, Auditor Attribute, and Engagement Attribute to Control Risks and Prevent Fraud: A Study on Public Accounting Firms in Sumatra-Indonesia", *In International Journal in Economics and Business Administration*, Sayı:3, s. 27-39.

Suwaidan, M. ve Qasim, A. (2010). "External auditors' reliance on internal auditors and its impact on audit fees: An empirical investigation", *Managerial Auditing Journal,* Sayı:6, s. 509–525. doi:https://doi.org/10.1108/02686901011054845

Temel, H. (2008). "Bağımsız Denetimde Sarbanes Oxley Kanunu ve SPK Düzenlemelerinin Karşılaştırılması", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar,* s. 81-96.

Thinggaard, F. ve Kiertzner, L. (2008). "Determinants of Audit Fees: Evidence from a Small Capital Market with a Joint Audit Requirement", *International Journal of Auditing,* Sayı:2, s. 141–158. doi:https://doi.org/10.1111/j.1099-1123.2008.00377.x

Tuna, İ., Budak, S., Cangi, S. Ö. ve Yılmaz, V. (2017). "Firmaların Kaldıraç Oranı ile Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi", *The Journal of Academic Social Scienche Studies,* s. 331-340.

Umar, F. M., Kazim, I., Usman, M. ve Ljaz, L. (2018). "Corporate governance and audit fees: Evidence from a developing country", *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences,* Sayı:1, s. 94-110.

Urhoghide, R. ve Emeni, F. K. (2014). "The Effect Of Client Characteristics on Audit Fee: Evidence From Nigeria", *Global Journal of Accounting,* Sayı:1, s. 48-58.

Uyar, S. ve Çelik, M. (n.d.). İMKB'nda İşlem Gören Şirketlerin Görüşlerinin ve Denetim Raporlarının Denetim Şirketleri Açısından Araştırılması, s. 140-156.

Uysal, G. ve İpçioğlu, İ. (2008). "Kaynak Bağımlılığı Teorisi'nin Kritik Bir Unsuru Olarak Kaynak Belirsizliği ve Müşteri -Tedarikçi Arasındaki İlişkisel Değişime Etkisi", *Yönetim ve Ekonomi,* Sayı:2, Cilt:15, s. 50-58.

Varıcı, İ. ve Karakaş, E. (2017). "Kazanç Temelli Değişkenlerin Denetim Riski Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi", *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:13, s. 193-213.

Wang, S. (2015). "Research on Influences of Company Features on Audit Fee", *Modern Economy*, Sayı:5, s. 626–632. doi:https://doi.org/10.4236/me.2015.65059

Weber, J. P., Venkataraman, R. ve Willenborg, M. (2008). "Litigation Risk, Audit Quality, and Audit Fees: Evidence from Initial Public Offerings", *The Accounting Review*, Sayı:5. doi:https://doi.org/10.2308/accr.2008.83.5.1315

Wu, Q. (2020). "Determinants of audit fees: Evidence from companies listed on Shenzhen Stock Exchange", *In Partial Fulfillment of the Requirements for the Bachelor of Science in Accounting*, s. 1-10.

Xu, Y. ve Tagesson, T. (2011). "The Determinants of Audit Fees: An Empirical Study of China's listed companies", s. 1-31.

Yardımcıoğlu, M., BüyükŞalvarcı, A. ve İyibildiren, M. (2006). "Etiksel Açıdan Yeminli Mali Müşavirlerin Sorumluluklarının Konya İli Özelinde İncelenmesi", *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*(11), s. 170-180.

Yazıcı, N. (2019). "Türkiye'de Bağımsız Denetim Şirketlerinin Gelirlerini Etkileyen Unsurların Şeffaflık Raporlarının Analizi ile Belirlenmesi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, s. 168-180.

Yükçü, S. ve Polat, T. B. (2020). "Denetçinin Bağımsız Denetim Mesleğine Giriş ve Çıkış Süreci", *İzmir YMMO Dergisi*, s. 102-114.

Zain, M. M., Zaman, M. ve Mohamed, Z. (2015). "The Effect of Internal Audit Function Quality and Internal Audit Contribution to External Audit on Audit Fees", *International Journal Of Auditing*, Sayı:3, s. 134-147. doi:https://doi.org/10.1111/ijau.12043

Zhang, M. ve Myrteza, S. (1996). "The Determinants Of Audit Fees: Australian Perspective", *In Asian Review of Accounting*, Sayı:1, s. 81-97.